

A fejlődés illúziója¹

A félperiféria koncepciójának megújítása

A tanulmány első megjelenési helye magyar nyelven, Földes J. György fordításában: *Eszmélet*, 1992. tél (15–16): 145–180. Most újraközöljük, Éber Márk Áron új fordításában.

A szerző ebben az 1989-ben tartott előadásában a „félperiféria” fogalmának igen alapos elemzését nyújtja. Vitatja azt a gyakran hangoztatott összefüggést, hogy a fejlettség azonosítható lenne az iparosodottsággal. A legújabb iparosítást nem a periféria fejlődéseként, hanem az ipar periferezálódásaként értelmezi. Vitatja azt is, hogy az egyenlőtlen csere lenne a centrum gazdasági hatalmának legfőbb alapja. A tőke- és munkakihelyezés szerepét meghatározóbbnak látja ebben. Felállítja azt a tételt, hogy ez a gazdagság a kizsákmányolás és a kizárás kettősségén alapszik, melyek közül ha az egyik ellen veszi fel a harcot egy periférikus állam, ez többnyire a másik csapdájába vezet. Rámutat, hogy az utolérés a többség számára illúzió, hiszen az általuk utolérni kívánt előnyök éppen abból származnak, hogy mások alá vannak vetve a kirekesztésnek és kizsákmányolásnak. A világ legkülönbözőbb régióinak elemzésével állapítja meg, hogy a centrum–félperiféria–periféria skálán a felemelkedés és a lecsúszás kivételes. Szembeállítja a rendszerellenes és a rendszerbarát félperifériát, mely összehasonlítás – a „rendszerellenes” szocializmusok bukásának ellenére – többnyire a rendszerbarát félperiféria számára kedvező.

1. Az egyenlőtlen csere zsákutcaja

Amikor félperifériáról beszélünk, a kapitalista rendszerben köztes állapotról van szó a struktúra centruma és perifériája között. A témában írt tanulmányok zöme abból a megfigyelésből indul ki, hogy a centrum–periféria struktúra olyan „egyenlőtlen csere”-hálózatból áll, amelynek segítségével egyes államok (amelyeket gyakran „iparinak” vagy „iparosodottnak” hívnak) aránytalanul nagy részhez jutnak a

nemzetközi munkamegosztás során keletkező profitból, miközben az államok többsége legfeljebb annyit nyer, amennyi az egyenlőtlen csere viszonyában való maradáshoz elégséges. Az előbbi államok alkotják a tőkés világ „centrumát”, míg az utóbbiak a „perifériát”. A „félperifériás” államok (amelyeket neveznek „félíg iparosodottnak” vagy „félíg ipariaknak” is) e meghatározás szerint az egyenlőtlen cserefolyamatok hálózatában köztes, közvetítő helyzetben találhatók: csak marginális profithoz jutnak a centrummal folytatott cserékben, ugyanakkor nettó profithoz, amikor a periférikus országokkal állnak kapcsolatban.²

Ez a koncepció megítélésem szerint egy sor feltevésre épül, amely vitatható, mind a priori, mind történelmi szempontból. Az első ilyen vitatható pont, hogy az „iparosodás” egyenlő lenne a „fejlődéssel”, és hogy a „centrum” egyenlő lenne az „iparival”. Érdekes módon, e feltevést egyaránt osztják az egymással máskülönben éles vitát folytató függőség- és a modernizációelméleti iskolák. Mindkét iskola számára fejlődni azt jelenti: iparosítani. Természetesen a két iskola éles vitában áll egymással, hogy egyes országok miért iparosodottak és mások miért nem, de azon tudósok többsége, akik ezekre az iskolákra hivatkoznak, teljesen bizonyosra veszi, hogy fejlődés és iparosodás egy és ugyanaz.

Ez a látásmód annyira megerősödött, hogy szinte vitathatatlanná vált, annak ellenére, hogy ma a tőkés világgazdasághoz tartozó leggazdagabb országok többségében iparleépítő folyamat indult el. A szegény országokban ezzel párhuzamosan végbemenő gyors iparosodás, amely korábbi állapotukhoz képest jelentős változásokhoz vezetett, általában azt a látszatot keltette bennük, mintha ez az iparosodás egyenlő lenne a fejlődéssel. Amennyire én tudom, ezen iskolákon belül soha senki sem tette fel a kérdést, hogy ezek az egymáshoz kötődő iparleépítő és iparosító folyamatok együttjártak-e a gazdag, de iparleépítő országok gazdagsága, hatalma és jóléte, illetve a nem annyira gazdag, de iparosuló országok szintje közötti szakadék csökkenésével. Semmi kétség, a modernizáció- és a függőségelmélet hívei egyaránt megegyeznek abban, hogy az iparosítás nem önmagában álló folyamat, hanem eszköze a gazdagság, a hatalom és a jólét (illetve ezek valamilyen kombinációja) megszerzésének, s hogy ezért e kérdésfeltevés igenis legitim. Mégis, hogy a kérdést egyáltalán feltehesük, le kell mondanunk arról az előfeltevésről, miszerint iparosítás és fejlődés ekvivalens folyamatok.

Annál a koncepcióalkotási típusnál, amelyet elemzünk, egy második vitatható feltevés az, hogy a centrum–periféria kapcsolatok kizárólag egyenlőtlen csereviszonyokból állnak, és hogy a világgazdaság centrum–periféria struktúrája cserehálózatból, vagyis kereskedelmi hálózatból állna. Először is nem mindig világos, mit is jelent az „egyenlőtlen csere” azok számára, akik használják e kifejezést. A szokványos hivatkozás mindig Emmanuel (1972), de úgy látszik, csak kevesen

vannak tudatában annak, hogy mit is (vagy mit nem) jelent Emmanuel számára ez a koncepció.

Emmanuel koncepciójának ugyanis semmi köze sincs a kereskedelmi hálózatban elfoglalt pozícióhoz. Mindössze a különböző bérszínvonalú, de azonos profitrátájú és termelékenységi szintű államok közötti kereskedelemre utal. Az ő premisszája a munkaerő mobilitásának hiánya és a tőke magas mobilitása a kereskedelmi partnerek között. Ez vezet a partner kereskedelmi hasznának elsajátításához a magasabb bérszínvonalal, a kereskedelmi hálózatban elfoglalt pozíciótól függetlenül.

Fontos tehát, hogy nem csak az egyenlőtlen csere mechanizmusa okozza centrum és periféria polarizációját, és hatásai sem olyannyira kétségtelenek a világgazdaság centrum–periféria struktúrájára nézve, mint ahogyan az e kifejezést használók állításából következne.

Mindezzel természetesen semmilyen módon nem tagadom azt a meghatározó szerepet, amelyet az egyenlőtlen csere játszott e struktúra kialakításában és újratermelésében. Történelmileg a tőke sokkal mozgékonyabb volt a világgazdaság terében, mint a munka; és a jövedelmi különbségek a világgazdaságba integrált területek között nemcsak hogy nagyobbak voltak, hanem egyre növekedtek is, még hozzá gyorsabban, mint a termelékenység és a profit rátája. Nehéz felfogni, hogy a centrum országai egyébként miként érhatték volna el hatalmukat, gazdaságukat és jólétüket a direkt és indirekt árucseré hosszabb történelmi előzménye nélkül, az alacsonyabb jövedelmű államokkal és területekkel szemben.

De még ha ezt el is fogadjuk, akkor sem következik ebből, hogy az egyenlőtlen csere a centrum–periféria polarizáció egyetlen vagy legfőbb mechanizmusa lenne, vagy hogy a polarizáció szükségszerűen ebből származna. Az egyenlőtlen csere csak az egyike a centrum–periféria polarizációt okozó mechanizmusoknak. Legalább ilyen fontos volt két másik mechanizmus, amelyeket bátran nevezhetünk egyfelől a munka egyoldalú áthelyezésének, másfelől a tőke áthelyezésének. Az egyenlőtlen cserével ellentétben ezek az egyoldalú áthelyezések nem feltételezik valamely kialakult kereskedelmi kapcsolat vagy kereskedelmi hálózat létezését. Elviekben tehát az ilyen egyoldalú áthelyezések az egyik országból vagy területről a másikkra összeegyeztethetők a szóban forgó területek közötti egyenlőtlen cserekapcsolatok teljes hiányával is.³

Történelmileg a munka és a tőke egyoldalú áttelepítése időnként kényszer révén, időnként önkéntesen ment végbe. Az erőltetett áttelepítéseket erőszakkal, illetve az azzal történő fenyegetéssel a fogadó államok és képviselőik használták fel. A rabszolga-kereskedelem, a hadifoglyok elhurcolása és kényszerszermunkára kötelezése a munkaerő egyoldalú és erőltetett áttelepítésének példája, míg a gyarmatok monetáris eszközeinek erőszakos elvétele, vagy a legyőzött ellenségekkel

fizettetett háborús jóvátétel a tőke erőszakos áthelyezésére szolgálhat példaként. Az önkéntes áthelyezés ezzel szemben az erőforrások tulajdonosainak kizárólagos érdekeit szolgálja: a legjobb példák a munkaerő vándorlása, valamint „a tőke menekülése”.

Mindkét egyoldalú áthelyezési forma döntő volt a tőkés világgazdaság centrum–periféria struktúrájának kialakulása és újratermelése szempontjából, noha az idő múlásával az erőszakos áthelyezések jelentősége csökkent az önkéntes áthelyezésekkel szemben. Az a tény, hogy az önkéntes áthelyezések erkölcsileg kevésbé vitatottak, mint az erőszakosak, nem jelenti azt, hogy centrum–periféria polarizációs mechanizmusokként kevésbé hatékonyak lennének. Ellenkezőleg, az önkéntes áthelyezések sokkal hatékonyabbak, mint az erőszakosak, ha a jutalmak színvonalát és biztonságát illetően a különböző térségek közötti különbségek eléggé megnövekedtek ahhoz, hogy megfelelően ösztönzőek legyenek a munkaerő- és a tőketulajdonosok számára a tőke áthelyezésére azokra a területekre, ahol a jövedelmek nagyobbak és biztosabbak.

Az ilyenfajta egyoldalú áthelyezések a centrum terjeszkedésének folyamatában mindig sokkal fontosabbak voltak az egyenlőtlen cserénél. Ez a XIX. század végén és a XX. század elején be is vonta az úgynevezett újonnan beiktatott országok többségét, elsősorban az Egyesült Államokat. Az áthelyezések hatásai a „küldő” országokra egyáltalán nem voltak egyformák. Mindenesetre e hatások előzmények nélküli polarizációt eredményeztek a tőkés világgazdaság hierarchiaiban: gazdagságban, hatalomban és jólétben.

Az egyenlőtlen csere tehát csak egyike azoknak a mechanizmusoknak, amelyekben keresztül kialakult, újratermelődött és elmélyült a világgazdaság centrum–periféria struktúrája. De ez nem minden. Ahogy mondtuk, hatásai a világgazdaság struktúráira sokkal ellentmondásosabbak erkölcsileg, mint ahogy azt feltételezni lehetne. Egy ország, amely magas bérszínvonalú munkát felölelő árut értékesít olyan áruért cserébe, amely alacsony bérszínvonalú munkát tartalmaz, sokáig csinálhatja ezt, de csak abban a mértékben gyűjthet a cseréből hasznot, amennyiben a termelésben és a fogyasztásban a két áru között inkább kiegészítő kapcsolat, semmint versenyhelyzet áll fenn. Amennyiben bármely oknál fogva a kiegészítő kapcsolat meggyengül, a versengő viszony pedig megerősödik, az egyenlőtlen csere a „kizsákmányolt” ország fegyverévé válhat a gazdagság, a hatalom és a jólét megszerzésében – a „kizsákmányoló” országhoz képest és lehetőleg ez utóbbi költségére. Ilyen körülmények között Warren tézisei (1980), melyek szerint az alacsony bérű országok számára bizonyos szempontból jobb „kizsákmányoltnak” lenni a magasabb jövedelmű országok által, mint sem – fontos igazságelemeket tartalmaznak.

Ebben az értelemben meg kell jegyezni, hogy a II. világháború után a világgazdaságban a felfelé irányuló „mobilitás” legfontosabb példái

(Japán, Dél-Korea, Tajvan) felemelkedésük bizonyos pontján abból merítették erőt, hogy viszonylag alacsony bérszínvonalú munkát magukba foglaló termékeket cseréltek viszonylag magas bérszínvonalú munkát igénylő árukért. Ezekből a történelmi példákból nem következik, hogy minden periférián vagy félperiférián lévő ország meg tud olyan módon gazdagodni, ahogy az Japán, Dél-Korea és Tajvan esetében történt. Mint látni fogjuk, ez nem is lesz kérdés. Az azonban igenis következik belőle, hogy az egyenlőtlen csere két irányban is hathat (a polarizáció és a polarizáció csökkenése felé), és éppen ezért a centrum–periféria kapcsolat és az egyenlőtlen csere azonosságára nincs garancia.

Amit az egyenlőtlen cserével kapcsolatban mondtunk, mutatis mutandis alkalmazható a tőke és a munkalehetőségek egyoldalú áttelepítéseire is. Történelmileg a tőke rendszeres exportja legalább annyira „centralizáló” mechanizmus volt, mint amennyire periferizációs. A XVI. századi Hollandiától a mai Japánig a külföldi beruházás (mindezekelőtt a kamatokat eredményező tőke formájában) – egyre növekvő arányai miatt – mindig fontos eszköze volt egy-egy nemzet számára a centrumpozíció kialakításának és megerősítésének. Ami pedig a munkaerő egyoldalú áttelepítését illeti, legyen elég megjegyezni, hogy Nagy-Britannia felemelkedését a XVII. és XVIII. században, valamint Svájcét és Svédországot a XIX. század végén, a munkaerő nagymérvű bevándorlása kísérte és előzte meg.

Egyszóval az egyenlőtlen csere, valamint az egyoldalú munka- és tőkeáthelyezés egyaránt hozzájárult a világgazdaság centrum–periféria struktúrájának kialakulásához és újratermelődéhez. Ennek ellenére ezek nem alapvető jellemzői a centrum–periféria kapcsolatoknak. Ha a centrum–periféria viszonyok hozzátartoznak a kapitalista világgazdaság államai és népei közötti vagyoneeloszlás alapvető és önmagát újratermelő egyenlőtlenségéhez (mert álláspontom szerint hozzátartoznak ehhez), akkor az egyenlőtlen csere, a tőke és a munka egyoldalú áthelyezése a centrum–periféria kapcsolatok alakulásának csupán esetleges attribútumai, éppúgy, mint az iparosodás és az iptalanítás. Ezek az éppen vizsgált körülményektől függően együtt járhatnak a centrum–periféria viszonyokkal, ám ez nem szükségszerű. Önmagukban sohasem képesek egyértelműen meghatározni, hogy ki húz hasznot a kapitalista világgazdaság strukturális egyenlőtlenségeiből, és kire nincsenek jótékony hatással.

2. A nemzetek gazdagsága a világrendszer perspektívájából

A világrendszer-elemzés könnyű kiutat kínál abból az elméleti szorításból, amelyben akkor találjuk magunkat, ha mindenáron bizonygatni akarjuk, hogy a kapitalista világgazdaság centrum–periféria struktúráját csak a cserehálózat alapján lehet azonosítani, vagy ami ennél is rosz-

szabb, az iparosodottság fokának összehasonlításán keresztül. Marxot és Schumpetert követve, a vilárendszer-elemzés a kapitalizmust úgy fogja fel, mint egy olyan fejlődő rendszert, amelyben az egész stabilitása a maga premisszáit a részek állandó változásában, valamint a részekben belüli folyamatos átalakulásban találja meg. A centrum–periféria kapcsolatok sem kivételek ez alól. A különféle inputok és outputok, a termelés és elosztás technikái, a kereskedelmi hálózatban, valamint az erőforrás-elosztás folyamataiban elfoglalt helyzet (amelyek lehetővé teszik, hogy a különféle képességű államok a munka nemzetközi elosztásából származó profitokat elsajátítsák) állandó változásban vannak, köszönhetően a politikai, gazdasági és társadalmi innovációk bevezetésének és elterjedésnek.⁴

Az ilyen típusú koncepcióalkotás során a centrum- és a perifériatevékenységek összessége a világgazdaság idejében és terében állandóan változik. Az ilyen tevékenységek különleges együttese (például szakosodás az összeszerelésben; magas bérszínvonalú munkát felölelő termékek exportálása és alacsony bérszínvonalú munkát tartalmazó áru importja; tőkeexport és munkaimport) lehetővé teheti adott időszak valamely állama számára, hogy a nemzetközi munkamegosztásból eredő aránytalanul magas hasznot elsajátítsa, miközben más államok nem tudják ugyanezt megtenni ugyanabban a pillanatban, vagy ugyanaz az állam sem biztosan képes ezt egy későbbi időpontban megismételni.

A centrum–periféria kapcsolatokat azonban nem a tevékenységek különleges keveréke határozza meg, hanem annak az állandósuló, hol kreatív, hol nem túl kreatív rombolásnak az eredménye, amelyet a nemzetközi munkamegosztás profitjáért folytatott vetélkedés gerjeszt. E kimenetet illetően a vilárendszer-elemzés központi elméleti állítása, hogy a munkamegosztásból eredő profitok elsajátításának képességét az államok esetében nem a kereskedelmi cserehálózatában elfoglalt helyük határozza meg, hanem a gazdagság hierarchiájában betöltött pozíciójuk. Minél magasabban található egy állam a gazdagság hierarchiájában, annál jobb helyzetben vannak irányítói és alattvalói a profitért folytatott harcban. A lehetőségeik arra, hogy innovációs folyamatokat kezdeményezzenek és uraljanak, illetve megvédjék magukat a mások által kezdeményezett és irányított innovációs folyamatok rájuk nézve káros hatásaitól, sokkal jobbak, mint azokéi, akik az említett hierarchiában alacsonyabb helyzetben vannak.

A vilárendszer-elemzés továbbá azt állítja, hogy a gazdagság e hierarchiája három elkülönülő részből vagy csoportból áll. A felső rétegben lévő államok a világ munkamegosztásából származó profit aránytalanul nagy részét teszik magukévá, és ebben az értelemben a kapitalista világgazdaság centrumát alkotják. Az alsó részben található államok csupán olyan hasznokhoz juthatnak, amelyek csak hosszú távon elegendőek ahhoz, hogy fedezzék a nemzetközi munkamegosztásban

való részvétel költségeit – ők a kapitalista világgazdaság perifériáját képezik. A köztes mezőnyben lévők (a félperiféria államai) több profitot halmoznak fel annál, mint amennyi a nemzetközi munkamegosztásban való hosszú távú részvételhez minimálisan elég, ám keveset ahhoz, hogy felzárkózzanak a centrum országainak állandósult gazdagságához. E három pozíciót nemcsak mennyiségi mutatók határozzák meg (ez csak azt jelentené, hogy a gazdagsági skála felső, középső és alsó szintjeiről beszélünk), hanem minőségiek is (mint a nemzetközi munkamegosztásból származó haszon megszerzésének képessége). Ezek párhuzamosak az „oligarchikus” és „demokratikus” gazdagság koncepciójával, amelyet elsőnek Harrod (1958) vezetett be, és amelyet Hirsch (1976) támasztott fel a feledésből. Igaz, ezek a koncepciók a személyi gazdagság differenciáinak magyarázatára születtek, de hasznosíthatók az országok közötti különbségek magyarázatára is.

Harrod (1958) tehát a személyes gazdagság két típusa között tesz különbséget, a „demokratikus” és az „oligarchikus” között, és kijelenti, hogy „áthághatatlan szakadék” választja el őket egymástól. A demokratikus gazdagság az erőforrások olyan ellenőrzését jelenti, amely elvileg mindenki számára elérhető, és közvetlen összefüggésben áll az illető erőfeszítéseinek intenzitásával és hatékonyságával. Az oligarchikus gazdagság ezzel szemben nem áll összefüggésben az érintett erőfeszítéseinek intenzitásával és hatékonyságával, nem érhető el bárki számára, fejtsen ki bármekkora intenzitású és hatékonyságú teljesítményt is. Ez Harrod szerint alapvetően két ok miatt van így. Az első megegyezik Emmanuel koncepciójával az egyenlőtlen cseréről, de személyek közötti cserékre vetítve. Nem rendelkezhetünk mindannyian azokkal a szolgáltatásokkal és termékekkel, amelyek megtestesítik egynél több közepes hatékonyságú személy idejét és teljesítményét. Ha valaki ezt megteszi, az azt jelenti, hogy valaki más kevesebbért dolgozik annál, mint ha teljes intenzitással dolgozna, és azért megfelelő díjazásban részesülne. Ezenfelül – és ez a második ok – bizonyos erőforrások abszolút vagy relatív értelemben szűkösen állnak rendelkezésre, vagy a túlzott felhasználás miatt kimerülésük veszélye fenyeget. Használatuk vagy élvezetük feltételezi mások kizárását vagy kiszorítását az ár-, vagy az elosztási rendszeren keresztül, ily módon pedig járadékképződéshez vezethet.

Az oligarchikus gazdagság eléréseért folytatott harc tehát önmagát ítéli kudarcra. Ahogy azt Hirsch hangsúlyozta, az az elképzelés, hogy mindenki elérheti, egyszerűen illúzió.

„Önmaga tevékenykedve, az egyén igyekszik saját helyzetéből a legtöbbet kihozni. Az egyéni preferenciák e kielégülése azonban megváltoztatja mások helyzetét, akik keresik hasonló akaratok érvényesítésének lehetőségeit. Minden tranzakciósor, amelynek célja ilyen egyéni érdek érvényesítése, minden egyént rosszabb

helyzetben hagy, mint amilyenben a tranzakció előtt volt, mivel az ilyen akciók összességükben nem javítják minden egyén helyzetét. Előáll a »torlódás« problémája. A gazdasági előrehaladás lehetőségei, úgy, ahogy azok az egyének számára a maguk egymásutániságában megjelennek, nem jelentenek előrehaladást *általában*. Azt, amit egyikünk el tud érni, nem érheti el mindenki.” (Hirsch 1976, 4–5.)

A világrendszer-elemzés láthatóvá teszi, hogy az államok – a tőkés világrendszerben keresve a nemzet gazdagságát – hasonló „torlódási” problémával találkozhatnak; sok tekintetben komolyabb probléma ez, mint amekkorát az egyén számára jelent, amikor a nemzetgazdaságban keresi a saját gazdagodásának lehetőségét. Egyes államok kilátásai a gazdasági előrehaladásra nem jelentik azt, hogy ezek a lehetőségek minden állam számára elérhetők lennének. Ahogy Wallerstein (1987) bemutatja, a fejlődés ebben az értelemben illúzió. A centrum államainak gazdagsága analóg a Harrod-féle oligarchikus gazdagsággal. Nem tehető általánossá, mert kizsákmányolási és kizárási folyamatokon alapul, amelyek feltételezik a szegénység újratermelődését a világ lakosságának túlnyomó többségében.

A kizárási folyamatok legalább olyan fontosak, mint a kizsákmányolási folyamatok. Abban az értelemben, ahogyan mi használjuk az utóbbi kifejezést, azt jelenti, hogy a periférikus és félperiférikus államok relatív vagy abszolút szegénysége folyamatosan arra kényszeríti kormányait, hogy részt vegyenek a nemzetközi munkamegosztásban, akár éhbérért is, ezáltal lehetővé téve a centrum államainak kormányzói és kormányzottai számára a profit bezsebelését. A kizárási folyamatok ettől eltérően azon a tényen alapulnak, hogy a centrum államainak oligarchikus gazdagsága lehetővé teszi számukra, hogy a periférikus és félperiférikus országok kormányait és kormányzottait kizárhassák vagy kiszoríthassák a szűkös vagy kimerülőfélben lévő erőforrások használatából vagy élvezetéből.

A két folyamat különbözik, de kiegészíti egymást. A kizsákmányolási folyamatok a centrum országai és szereplői számára eszközöket szolgáltatnak ahhoz, hogy kezdeményezzék és fenntarthatassák a kizárási folyamatokat. Ezek viszont gerjesztik a szegénységet, amely ahhoz szükséges, hogy a periféria és félperiféria országainak kormányait és kormányzottait arra késztesse, hogy a nemzetközi munkamegosztásban a centrum országai számára kedvező feltételekkel (a kizsákmányolást lehetővé téve) vegyenek részt.

Ha a centrum országainak gazdagsága megegyezik a Harrod-féle oligarchikus gazdagsággal, a félperiféria országainak gazdagsága nagy vonalakban általánosítva megfeleltethető a Harrod-féle demokratikus gazdagság koncepciójának. Ha minden azonos intenzitású és hatékonyságú emberi erőfeszítést azonos módon ismernének el, és

ha minden embernek egyenlő lehetősége lenne használni a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat, akkor minden ember legalább annyira gyakorolhatná az erőforrások ellenőrzését, ahogy ma átlagosan a félperifériákon élők teszik. Valójában azonban a tőkés világgazdaság fő jellemzője, hogy nem azonos módon kompenzálja az azonos emberi teljesítményeket, és nem azonos módon használja ki a szűkösen erőforrások adta lehetőségeket sem. Következésképpen a világ népességének csak egy kis része élvezi a demokratikus gazdagságot, és csak azon állandó harc árán teszi, amelyet a kizárás és kizsákmányolás ellen folytat, melyek révén a centrum államai megteremtik és újratermelik saját oligarchikus gazdagságukat.

A kizárás és kizsákmányolás ellen folytatott harc eltérő jellegű. Némely félperiférikus ország jobban támaszkodik az egyik formára, mint a másikra, de a többségük váltogatja vagy kombinálja őket. A kizárás elleni egyik lehetséges harc: küzdelem egy többé-kevésbé biztos helyért a világ munkamegosztásában. Ebben a harcban a siker megköveteli: (1) a nagyobb szakosodást olyan tevékenységekben, amelyekkel a félperiférikus állam előnyhöz juthat a versengő előny-szerzésben; (2) aktív részvételt egyenlőtlen cserékben, amelyekben a félperiférikus ország alacsony bérszínvonalú munkát megtestesítő terméket szállít magas bérű munkát megtestesítő termékért; (3) a periférikus államok teljes kizárását azokból a tevékenységekből, amelyekben a félperiférikus államok nagyobb szakosodást keresnek.

A kizsákmányolás ellen folytatott küzdelem ellenkező irányban mozog. Olyan harcokról van szó, amelyeknek célja a lehető legönállóbb munkamegosztást létrehozni – már amennyire azt a tőkés világgazdaság tengelyszerű munkamegosztása lehetővé teszi. Ez a harc akkor sikeres, ha (1) a félperiférikus állam olyan tevékenységbe kezd, amelynek során nem törődik a komparatív előnyökkel; (2) a félperiférikus állam kizárja önmagát a centrum államaival fenntartott egyenlőtlen cserekapcsolatokból; (3) biztosítva van a félperiférikus állam magas bérszínvonalú munkával előállított termékének cseréje perifériális állam alacsony bérért előállított árujának fejében.

Ha e két irányban harcolnak, a félperiférikus államok a periférikus államok szegénységi szintje fölé emelkedhetnek, de mint csoport sohasem léphetik át azt az elválasztó vonalat, amely a saját gazdagságuk és a centrum államainak oligarchikus gazdagsága között húzódik. Ugyanis a harc mindkét típusának sikere magában hordozza saját korlátait is. A kizárás elleni harc sikere ugyanis a félperiférikus országok intenzívebb vagy kiterjedtebb kizsákmányolásához vezet a centrum államai által, és ezáltal növeli a centrum azon lehetőségét, hogy az előbbieket kizárja a jobban megtérülő tevékenységekből, valamint a szűkösen erőforrások használatából és élvezetéből. A kizsákmányolás elleni harc sikere viszont önkirekesztéshez (kizáródáshoz) vezet a leggazdagabb piacokból, illetve az innovációk legdinamikusabb forrásaiból.

Egyes államok sikeresen átugorhatják azt a szakadékot, amely a félperiféria szerény gazdagságát a centrum oligarchikus gazdagságtól elválasztja, ahogy ezt nemrég Japán tette (és néhány más állam is megtette előtte). Egyes államok sikerei azonban megerősítik a centrumállamok kizárásra és kizsákmányolásra irányuló törekvéseit, így mélyítve és növelve a hátramaradottak leszakadását. Ebből következően egyre nehezebb felfelé elmozdulni ebben a struktúrában.

Mindez nem jelenti azt, hogy a félperiferikus államok harca a kizárás és a kizsákmányolás ellen minden hatás nélküli lenne. Ellenkezőleg, valóságos lehetőségük van, hogy győztesen kerüljenek ki a harcból, és ne süllyedjenek le a periférikus országok közé, ahol megállíthatatlan elnyomorodás várna rájuk. Sajnálatos módon ez esetben sincs igazán büszkélkednivalójuk, legalábbis humanitárius szemszögből. Mint láttuk, ahogy a kizárás elleni harc sikere általában azt vonja maga után, hogy a periférikus országok még jobban kiszorulnak azokból a tevékenységekből, amelyekben a félperiferikusak igyekeznek szakosodni, úgy a kizsákmányolás elleni harc is mindenkor a periférikus országok nagyobb kizsákmányolását eredményezi a félperiferikusak által.

Mindkét esetben az a helyzet, hogy a csoportként felfogott periférikus államok helyzetének romlása a feltétele annak, hogy a félperiferikus államoknak sikerüljön megszerezni, illetve megtartani a demokratikus gazdagságukat. Ezért nem minden állam tud félperiferikussá válni. Egyes államok átugorhatják azt a bizonyos szakadékot, amely a perifériát a félperifériától elválasztja, de a gazdasági előrehaladás lehetőségei – ahogy azok sorban jelentkeznek egyik periférikus állam számára a másik után – ez esetben sem jelentenek azonos gazdasági előrehaladási lehetőséget az összes periférikus állam számára. Amit az egyik periférikus állam el tud érni, az mások számára éppen emiattvész el.⁵

3. A fejlődés illúziói: 1938–1983

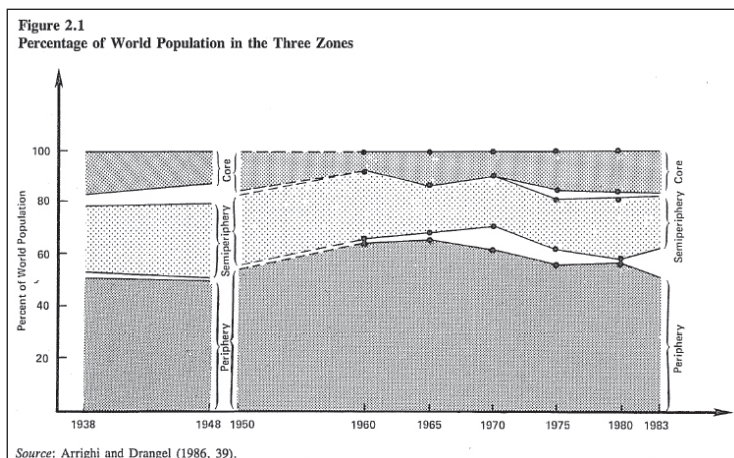
A gazdagság hosszú távon felhalmozott jövedelem. Ha a világrendszer-elemzés állításai érvényesek, a viszonylag hosszú távú jövedelemeloszlás a tőkés világ gazdaságban felszínre hoz három különböző vagyoni színvonalat, amely megfelel a centrum oligarchikus gazdagságának, a félperiferikus országok demokratikus gazdagságának és a periférikus államok nem gazdagságának vagyis szegénységének. Ki kellene ugyanakkor mutatnia, hogy az államok nagy többsége nem volt képes átlépni a küszöböt, amely elválasztja a periférikus országok szegénységét a félperiferikusak szerény vagyonától, és ez utóbbit a centrum oligarchikus gazdagságtól.

Pontosan ezzel állt elő Arrighi és Drangel kutatása (1986). A világnépesség egy főre jutó GNP-jének elosztását tanulmányozva az

1938, 1948, 1950, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980 és 1983 években, hármast struktúrát véltek felfedezni az adatokban.⁶ Figyelembe vették a hármast felosztásnak megfelelő jövedelemértékeket (ti. a perifériák, a félperifériák és a centrum vonatkozásában), és megfigyelték az elosztásban levő középátlagos színvonalat is, kimutatva az eltéréseket, valamint a küszöbököt a periféria, a félperiféria és a centrum között. Az első típusú küszöböt „a periféria körgyűrűjének”, a másodikat „a centrum körgyűrűjének” nevezték el. Összesen öt pozíciót határoztak meg: 1. a periféria, 2. a periféria körgyűrűje, 3. a félperiféria, 4. a centrum körgyűrűje és 5. a centrum.

A világ népességének eloszlását az öt pozíció között az 1. ábra mutatja.

1. ábra. A világ népességének eloszlása az öt pozíció és a három fő sáv között

A hézagok, amelyek elválasztják a perifériát a félperifériától és a perifériát a centrumtól, megfelelnek a periféria, illetve a centrum körgyűrűjének. Az 1948 és 1950 közötti megszakítás az adatok forrásának megváltozását jelzi. A leginkább megdöbbentő ebben a felosztásban az, hogy a három sáv szélességének rövid távú jelentős változásai mellett milyen jelentős a stabilitás hosszabb távon. Figyelembe véve, hogy a gazdagság egyenlő a hosszú távú jövedelemmel, ez az eltérés úgy is értelmezhető, hogy e nagyobb stabilitás inkább a világ népességének vagyoni osztályszerkezetét jellemzi, mintsem csak annak jövedelmi osztályait. A világ népességének jövedelmi osztályok szerinti eloszlása sem éves, sem évtizedes léptékben mérve nem utal arra, hogy a tőkés világgazdaság hármast tagolódásában jelentős változásra került volna sor. Csak a hosszú távú alakulás teszi lehetővé számunkra a jövede-

lemelosztás struktúrájának megértését. Ahogy az 1. ábrán látható, fél évszázad talán a legrövidebb időszak, amit figyelembe kell vennünk, ha el akarjuk kerülni a tendenciákból következő nagyobb torzításokat.

Az 1. ábra nem mond semmit azokról a „szakadékokról”, amelyek elválasztják egymástól a centrumot, a perifériát és a félperifériát, sem arról, hogy ezek a szakadékok, ha vannak ilyenek, „áthidalhatók-e” vagy sem. Hogy mélyebb betekintést nyerhessünk e problémákba, meg kell vizsgálnunk a periféria, a félperiféria és a centrum összetételét: mely államok tartoznak az egyes sávokba, s hogyan váltanak (vagy nem váltanak) pozíciót az 1938 és 1983 közötti időszakban. Az idevágó adatokat az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. Az egyes államok pozíciója 1975–1983-ban az 1938–1950-ben elfoglalt helyükhöz képest

		Államok pozíciója 1938–1950-ben					
		Centrum	Centrum-környűrű	Félperiféria	Periféria-környűrű	Periféria	Összesen
Államok pozíciója 1975–1983-ban	Centrum	(a) 11 (b) 13,1 (c) 10,4	4 2,6 1,8	3 5,6 4,3			18 (+7) 16,5 (+3,4)
	Centrum-környűrű	(a) (b) (c)	1 0,1 0,1	4 1,4 1,2			5 (–1) 1,3 (–2)
	Félperiféria	(a) (b) (c)	1,0 0,6 0,8	23 18,6 17,6	5 0,8 1,0	1,0 0,8 1,0	30 (–3) 20,4 (–3,9)
	Félperiféria-környűrű	(a) (b) (c)		2 0,5 0,7	4 0,3 0,5	2,0 2,7 3,5	8 (–5) 4,7 (+2,4)
	Periféria	(a) (b) (c)		1 0,2 0,3	4 1,2 1,5	27,0 51,6 55,5	32 (+2) 57,3 (+2,2)
	Összesen	(a) 11 (b) 13,1 (c)	6 3,3	33 26,3	13 2,3	30 55,1	93 (0) 100 100

Forrás: Arrighi–Drangel 1986, 43.

Megjegyzések: (a): államok száma;
(b): népesség-% 1950-ben;
(c): népesség-% 1970-ben.

Az adatokból kiderül, hogy a 93-ból 88 állam, vagyis a lakosság 94%-a 1975–1983-ban annak a sávnak a határain belül maradt, amelyben 1938–1950 között volt.

Ha az időszakot egészen vesszük, a tőkés világgazdaság vagyoni hierarchiájában a felfelé és a lefelé történő „mobilitás” valóban kivételesnek számít. Líbia homályos esetét leszámítva⁷ a kivételek két felfelé irányuló mobilitási esetről szólnak, az egyik a félperifériából a centrumba (Japán és Olaszország), egy másik a perifériától a félperifériába (Dél-Korea, amelyhez hozzátehető lenne talán Tajvan, ha elérhetőek lennének az utóbbi évek adatai), valamint egy lefelé irányuló mozgás a félperifériáról a perifériára (Ghána).

Még érdekesebb az a tény, hogy a mobilitás rövidebb távon nagyobb volt, mint a periódus egészében. Az államok helyzetét összehasonlítva – ahogy az 1. táblázat adatait két részidőszakra bontva (1938–1950-t 1960–1970-hez hasonlítva, és 1960–1970-t 1980–1983-hoz viszonyítva) Arrighi és Drangel bizonyítja – mindkét részidőszakot nagyobb mobilitás jellemezte, mint a teljes (1938–1950 és 1980–1983 közötti) periódust. Az első részidőszakban a nagyobb lefelé irányuló mobilitás volt jellemző, a második részidőszakot inkább a nagyobb felfelé mozgás jellemezte. Ez a felfedezés két egymással összefüggő ok miatt érdekes. Egyfelől alátámasztja az előbbi megállapítást, miszerint a vagyon eloszlása (vagyis a hosszú távú jövedelem) stabilabb a rövid távú jövedelemelosztásnál. A relatív jövedelem változásának cikcakkjai alig jelentenek valamit az alatta meghúzódó vagyoni hierarchia szempontjából, amely viszonylag stabil marad.

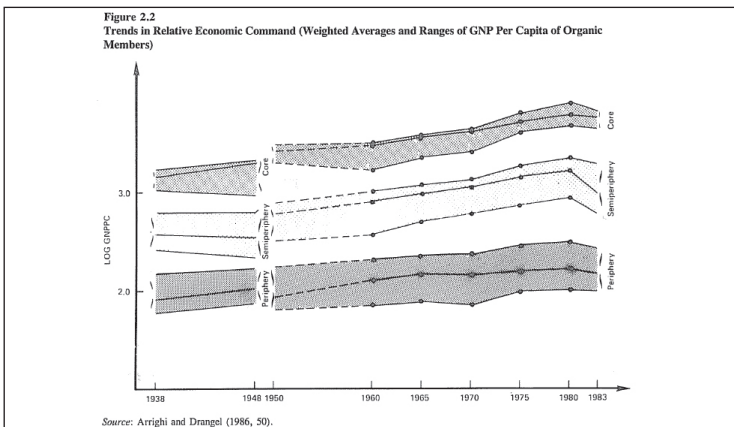
Ha ez a helyzet, akkor, úgy tűnik, a felfedezés azért is érdekes, mert a fejlődés illúziójának egyik sajátos forrását világítja meg. Viszonylag rövid időszakokat véve az elemzés alapjául (és e tekintetben a 20–25 éves periódusok a jellemzőek), a fejlődés tanulmányozói könnyen összetéveszthetik egy-egy állam általános gazdasági előrehaladását az inga kilengéséhez hasonló időleges felemelkedéssel, amelyet aztán a visszafelé irányuló mozgás követ – visszahelyezve az adott országot abba a helyzetbe, ahol 40-50 évvel azelőtt is tartott. Ez az ingához hasonló mozgás egyaránt mutathat korábbi helyükre visszatérő államokat (ahogyan Dél-Korea felemelkedett, Ghána pedig lecsúszott), és valódi felemelkedést is (mint Japán és Olaszország esetében). Mindenesetre, amikor a por elül, az igazi gazdasági előrehaladás esetei kivételesnek mutatkoznak, a képzet pedig, hogy sokan fejlődtek, illúzióként lepleződik le.

A centrum, a periféria és félperiféria összetételének elemzése, valamint időbeni változásai lehetővé teszik számunkra, hogy azonosítsuk azokat az államcsoportokat, amelyek a 45 év távlatában megmaradtak ugyanabban a pozícióban, vagy nem sokat mozdultak. Arrighi és Drangel 75 ilyen államot azonosít abból a 93-ból, amelyet elemez, és ezeket a három pozíció „stabil” [„organic”] tagjainak nevezi a világgaz-

dasági struktúrában belül: 10-et a centrumban, 21-et a félperiférián, 44-et pedig a periférián.⁸ E stabil helyzetű államok adatait használják fel, hogy meghatározzák, ki tartozik a centrumhoz, ki a perifériához és ki a félperifériához, amely feltehetően inkább a három pozíció strukturális (hosszú távú) jellemzőit tükrözik vissza, nem pedig a konjunkturális (középtávú) eredményeket.

A mutatók első csoportja „a relatív gazdasági erőre” [relative economic command] vonatkozik, amelyet a három pozíció stabil helyzetű tagjai egy főre eső GNP-jének súlyozott átlagából és szóródásából (középtérték pluszmínusz szórás) határoztak meg. Ezeket a mutatókat tartalmazza a 2. ábra, amelyből azonnal világossá válik az az áthidalhatatlan szakadék, amely a centrum oligarchikus gazdaságát a félperiféria demokratikus gazdaságától, illetve ez utóbbit a periféria szegénységétől elválasztja.

2. ábra. A viszonylagos gazdasági erő tendenciái

Ha az államok csoportjait vizsgáljuk az egyes államok helyett, azt látjuk, hogy a tőkés világgazdaság vagyoni hierarchiájának pozíciói (az ábrán: sávjai) közötti szakadékok szélesebbek lettek, mint ötven évvel korábban. A teljes időszakot tekintve a centrum relatív gazdasági ereje a másik két pozícióhoz képest nőtt, miközben a félperifériáé többékevésbé azonos maradt a perifériához képest. A centrum, a periféria és a félperiféria mint strukturális pozíciók ma legalább annyira távol vannak egymástól, mint korábban.

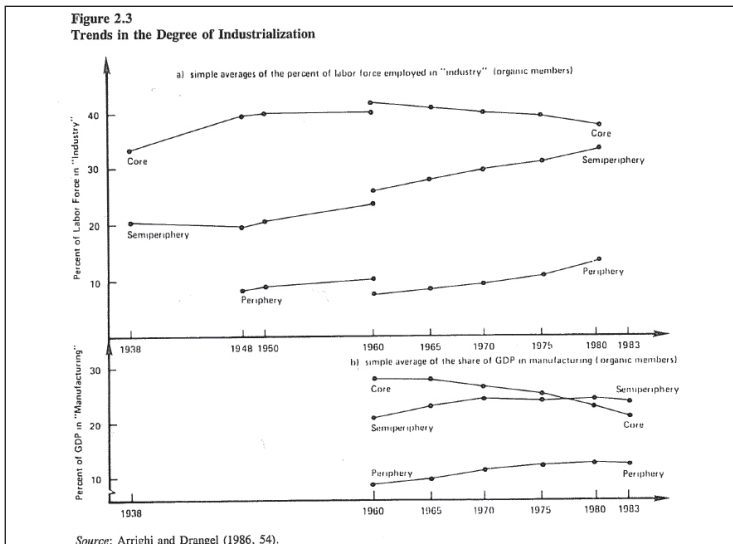
Ezen az ábrán is láthatóak olyan időszakok, amikor egyik vagy másik szakadék szűkül (pl. mindkettő az 1950 és 1960 közti időszakban). Ám mindannyiszor, amikor a távolság csökkent, azt nem sokkal később szélesedés követte, amely végső soron stabilizálta a távolságot. Különösen megdöbbentő ezzel kapcsolatban a félperiféria mindkét mutatójának abszolút és relatív összeomlása, amelyet az 1983 óta

tartó tendenciák is megerősítenek. Ez az összeomlás bizonyítja, hogy harminc év abszolút és relatív gyarapodását hogyan söpörheti el három rövid év.⁹ Minthogy pedig az összeomlás szoros összefüggésben van az ún. globális adósságválság kirobbanásával, megállapítható, hogy a pénzforrások egyoldalú áthelyezése legalább olyan hatékony fegyverül szolgálhat a periféria és félperiféria országainak helyükön tartásában, mint bármely másík.

Ezzel kapcsolatban igen tanulságos a 2. és a 3. ábrán látható mutatók összehasonlítása. A 3. ábrán látható két mutató a három pozíció stabil helyzetű tagjainak iparosodási szintjét ábrázolja. Ez először is a szakadék növekedését mutatja (centrum, félperiféria és periféria szétágazik), majd progresszív és fokozott szűkülése ennek a szakadéknak, amelynek egy mutatója szerint a félperiféria túlszárnyalja a centrumot az iparosodás szintjében.

Azok számára, akik nem látnak különbséget az iparosodás és a gazdasági előrehaladás között, ez a különbségcsökkenés úgy jelenik meg, mint a kiterjedt fejlődés és az utolérés jele. Valójában az iparosodásra szem előtt tartása a fejlődés illúziójának további forrása. Összehasonlítva a 2. és a 3. ábrát, világosan láthatjuk, hogy a szakadék szűkülése az iparosodásban a relatív gazdasági erőre jellemző szakadék nagyságának állandósága mellett következett be, és hogy a centrum félperiféria általi leelőzése az iparosodás fokát illetően összefügg a félperiféria relatív és abszolút gazdasági erejének összeomlásával. Ebben a perspektívában az iparosodás kiterjedése nem a félperiféria fejlődéseként tűnik fel, hanem az ipari tevékenység periferizálásaként.

3. ábra. Az iparosodottság fokának tendenciái

„A félperiféria és a periféria iparosítása a világgazdasági hierarchia újratermeléséhez vezető csatornának bizonyult. Ez a felfedezés bizonyítja a folyamatot [...], amelynek során a politikai és gazdasági szereplők általános törekvése, hogy elcsípjék azokat a tevékenységeket, amelyeket a centrum végez, ösztönzi a versenyt, ilyen módon pedig e tevékenységek a perifériára helyeződnek át a centrumból [...]. A negyvenes években az ipari tevékenységek (vagy legalább java részük) a centrum tevékenységei voltak. Az ötvenes években, a »látványos profitoktól« csábítva, a politikai és gazdasági szereplők a periférián és a félperiférián belevetették magukat az »iparosításba«. Kezdetben jelentős haszonra tettek szert, így másokat is követésükre bírtak. A hatvanas, hetvenes években az ipari termelés tömegessé vált, és így nemcsak a látványos profitok tűntek el, hanem a kisebb profitok is, a később érkezők pedig már csak a nyolcvanas évek veszteségeit növelték.” (Arrighi–Drangel 1986, 56–57.)

4. A félperifériás fejlődés politikája

Az a tény, hogy a félperiféria iparosodása nem változtatta meg a centrum–periféria struktúrát a tőkés világgazdaságban, mindazonáltal nem jelenti azt, hogy nem változott meg semmi. Ellenkezőleg, a félperiféria iparosodása szélesebb társadalmi forradalom része volt, amely gyökeresen megváltoztatta a világszintű felhalmozás feltételeit. Ahogy Eric Hobsbawm megjegyezte: „az 1950-től 1975-ig terjedő időszak [...] a világtörténelem leglátványosabb, leggyorsabb, legmélyebb és legkiterjedtebb társadalmi változását eredményezte [...]. [E]z az első olyan időszak, amikor a parasztság kisebbségbe került, és nem is csak az iparilag fejlett országokban (amelyek közül többen is nagyon erős maradt), hanem a harmadik világ országaiban is” (Hobsbawm 1986, 16).

Ez a minőségi ugrás a világ proletarizálódásában feszültségeket és ellentmondásokat eredményezett, amelyek több generáció számára is döntően befolyásolják a világgazdaság politikai aspektusát. A félperiféria ezeknek a feszültségeknek és ellentmondásoknak az epicentruma. A kiterjedt proletarizációs és iparosodási folyamatok a félperiféria ipari proletariátusát a centrum proletariátusáéhoz hasonló társadalmi súllyal ruházták fel, ám e proletariátusnak nemzeti összefüggésben olyan relatív depriváció lett az osztályrésze, amelyet a centrum proletariátusa már régen elfelejtett (ha egyáltalán valaha megtapasztalta). A proletariátus társadalmi erejének és relatív deprivációjának kombinációja a „diktatúrák válságában” gyökerezik: ez járta be a félperifériát a hetvenes–nyolcvanas években.

A parlamentáris demokrácia sohasem talált otthonra a félperiférián. E tekintetben az utóbbi negyven év sem volt kivétel. A 22 stabil helyzetű

félperifériás állam közül mindössze két viszonylag kis államot (Costa Ricát és Írországot) kormányoznak ebben az időszakban a centrum országaihoz hasonló parlamentek. További két kis állam (Jamaica, valamint Trinidad és Tobago) rendelkezett hasonló intézménnyel, de csak Nagy-Britanniától való függetlenné válásuk után, a hatvanas évek elején. E négy államtól eltekintve – amelynek területén a stabil helyzetű félperifériás államok lakosságának csak összesen 1,3%-a él – a tőkés világ gazdasághoz tartozó összes ilyen középmezőnybeli országot önkényuralmi rezsimek uralták az elmúlt negyven évben vagy annak egy részében.

Kivéve a különleges helyzetű Hongkongot (amely ez idő alatt végig brit gyarmat volt), Izraelt és Dél-Afrikát (ez utóbbival alább külön foglalkozunk), a többi tizenöt állam – a stabil helyzetű félperifériás államok teljes lakosságának 92%-a – kétféle önkényuralmi rezsimeket élt meg. Az egyik típus hosszabb-rövidebb ideig próbálkozott Latin-Amerika és Dél-Európa stabil helyzetű félperiferikus országaiban, kivéve Costa Ricát (tehát Argentínában, Uruguayban, Chilében, Venezuelában, Panamában, Mexikóban, Portugáliában, Spanyolországban, Görögországban és Törökországban). A másik típus végig uralkodott a Szovjetunióban és Kelet-Európa „népi demokráciáiban”, amelyek közül néhány szintén a stabil helyzetű félperifériás államok közé sorolható.¹⁰

Különbféle eredetük, valamint az eltérő formáik és megnevezéseik ellenére (fasiszta, korporatív, bürokratikus-tekintélyelvű, katonai stb.) az első típusba tartozó rezsimek olyan közös jellemzőkkel rendelkeztek, amelyek élesen elválasztják őket a tekintélyelvű rezsimek második típusától. E közös jellemzők közül az első, hogy valamennyi meg kívánta őrizni a szélsőséges osztályegyenlőtlenségeket a személyes vagyon elosztásában, a második pedig az, hogy valamennyi alárendelt szerepet játszott a tőkefelhalmozás globális folyamatában.

Az a tény, hogy csoportokként a félperiféria államai sosem érhetik el a centrum országok gazdagságát, nem jelenti azt, hogy a félperiféria egyes osztályai és csoportjai ne élvezhetnék a gazdagság olyan szintjét, mint a centrum azonos osztályai és csoportjai. Ellenkezőleg, Dél-Európa és Latin-Amerika felső- és középosztályainak egyes frakciói hagyományosan a gazdagság olyan mértékét élvezhették, mint centrumbéli társaik. E frakciók számszerűen kevesebben vannak ugyan a népességhez képest, mint a centrumban, de legalább olyan gazdagok. Az érem másik oldala, hogy a félperiféria alsóbb osztályainak tömeges szegénysége legalább olyan mértékű, ha nem nagyobb, mint a periféria hasonló szintjéé.¹¹

A személyes vagyon ilyen típusú végtelen egyenlőtlenségével a dél-európai és latin-amerikai félperiferikus önkényuralmi rezsimek általában két fontos funkciót töltek be. Megvédték a felhalmozást (és a közép- és felső osztályok számára az oligarchikus gazdagság élvezetét) az ebből kizárt és kizsákmányolt osztályok követeléseitől

és harcától, és/vagy szabályozták az oligarchia gazdagságának átvándorlását e felső- és középosztályok egyik frakciójából a másikba. Mindenesetre ezen önkényuralmi rezsimek ritkán vagy talán soha nem ásták alá az oligarchikus gazdagság és a tömeges nyomor kettősségének strukturális alapjait (ez alól csak a Szovjetunió és a kelet-európai tekintélyelvű rezsimek számítanak kivételnek). Abban a mértékben, ahogyan ezeket az alapokat mégis megrendítették, a világrendszer tendenciái közül az a fő hatóerő bontakozott ki, amelyet nem ezen országok hatalmi elitjei kezdeményeztek, és amelyet uralni sem tudtak.

Ezek a világrendszer-tendenciák azokra a hatásokra vezethetők vissza, amelyeket a hegemoniáért folytatott akut versengések kellettek a XX. század első felében. E rivalizálások erős impulzust adtak a centrumországok munkásszervezeteinek és a periféria nemzeti felszabadító mozgalmainak. E párhuzamos fejlődésnek köszönhetően a II. világháború után a centrum államai és tőkés vállalatai kénytelenek voltak jelentős engedelményeket tenni a (centrumban lévő) szervezett munka számára. Hogy ezeket az engedelményeket ellensúlyozni tudják, fokozták a perifériára háruló nyomást, ami a periféria emberi és természeti erőforrásainak extenzívebb és intenzívebb kizsákmányolásához vezetett. Ilyen körülmények között a centrum tőkés vállalatainak egyre jobban megérte, hogy új termelő struktúrákat hozzanak létre, és kiterjesszék azokat a félperifériára, és/vagy munkaerőt toborozzanak a félperiférián, és kizsákmányolják azt a centrumban.¹²

Dél-Európa és Latin-Amerika félperiferikus önkényuralmi rezsimek aktívan bátorították a termelő struktúrák kihelyezését területeikre, csakúgy, mint a munkaerő-toborzást, éles ellentétben a Szovjetunió és Kelet-Európa önkényuralmi rezsimeivel, amelyek ellenálltak ennek a tendenciának (részleges kivétel ez alól Jugoszlávia, legalábbis, ami a munkaerő-toborzást illeti). Tény, hogy az ötvenes évek elejétől a hetvenes évek közepéig Dél-Európa és Latin-Amerika félperifériás önkényuralmi rezsimeinek legfőbb szerepe az volt, hogy biztonságos és profitábilis termelési feltételeket biztosítsanak a centrum tőkés államainak vállalatai számára: hogy aránylag olcsó és fegyelmezett munkaerőt biztosítsanak a kizsákmányoláshoz saját területükön, vagy – a migráción keresztül – a centrum államaiban. Az önkényuralmi rezsimek számára ez a szerep pedig mindenekelőtt azért volt vonzó, mert megígérte, és a legtöbb esetben biztosította is azt a keményvalutában megjelenő vagyoni többletet, amellyel fenn lehetett tartani, újra lehetett termelni és ki lehetett terjeszteni a közép- és felső osztályok legszerencsésebb frakciói által élvezett oligarchikus gazdagságot. Hosszú távon azonban Dél-Európa és Latin-Amerika félperifériás rezsimeinek effajta „nyitottsága” bukásra ítélte önmagát.

Minél jobban versengtek ugyanis egymással a félperiferikus államok, hogy biztonságos és profitábilis termelési feltételeket, valamint olcsó és fegyelmezett munkaerőt biztosítsanak, a tőke globális felhalmozásá-

nak ebben az alárendelt szerepében az egyes államok számára nyíló kilátások egyre romlottak. Az urbanizáció elterjedése, munkaerejük fokozott részvétele a centrumbeli termelés és elosztás folyamatában (otthon és külföldön) egyre növekvő mértékben kimerítette relatíve széles, olcsó munkaerő-tartalékaikat, amelyekre kezdetben a munkaerő versenyképességét alapozták. Ahogyan a dél-európai és latin-amerikai tekintélyelvű rezsimek kínálta munkaerő versenyképessége romlott (abszolút értékben is, és a félperifériának, valamint a centrum meghatározott területeinek munkaerejéhez képest is), úgy kezdtek fokozatosan csökkenni a centrum tőkéséhez áramló profitok, amelyek a termelés kiterjesztéséből és a munkaerő-toborzásból származtak, s úgy alakultak át a korábbi valuta-többletek is növekvő deficiteké.

Egy bizonyos pontig e régiók proletár tömegeinek növekvő erejét egyre intenzívebb és kiterjedtebb elnyomó módszerekkel még sikerült féken tartani. Idővel azonban az elnyomó módszerek nem tudtak lépést tartani a proletarizáció és az iparosodás folyamatainak növekvő ellentmondásával, amely megnövelte az alsóbb osztályok társadalmi erejét, a nélkül persze, hogy jelentősen enyhítette volna tömegmértéű nyomorukat. A dél-európai és latin-amerikai önkényuralmi rezsimek 1974 utáni előremutató felváltása parlamenti demokráciákkal is azzal magyarázható, hogy az elnyomó hatalom képtelen arra, hogy a végtelenségig féken tartsa e rendszerbarát [prosystemic] félperiféria fejlődésének ellentmondásait.¹³ Hogy a parlamenti demokrácia a konszenzusba vetett bizalmával hatékonyabban képes-e uralni ezeket az ellentmondásokat, mint a szóban forgó tekintélyelvű rezsimek, arra jelen írás végén térünk vissza.

Jegyezzünk meg most csak annyit, hogy a dél-európai és latin-amerikai félperiferikus önkényuralmi rezsimek nem voltak egyedül azok között, akik válságba kerültek. A válság hamarosan a Szovjetunió és Kelet-Európa félperiferikus önkényuralmi rezsimeit is elérte. Ahogy már említettük, e tekintélyelvű rezsimek területükön olyan politikát folytattak, amely ellentétes az osztályegyenlőtlenséggel és a világgazdaság tökefelhalmozásának folyamataival, ennyiben pedig erősen ellentétesek a dél-európai és latin-amerikai önkényuralmi rezsimek politikájával – legalábbis a jelen válságig¹⁴ ez volt a helyzet. Ha amazoknak a „rendszerbarát” [„prosystemic”] jelzőt adtuk, akkor ezek bizonyára kiérdemlik a „rendszerellenes” [„antisystemic”] megjelölést.

E rendszerellenes törekvés nem volt pusztán retorika. Belső viszonyaikban ezek az államok a személyes vagyon elosztásának forradalmát valószínűsítették meg, azt széles körben „demokratizálták”, amennyiben felszámolták az oligarchikus vagyont, és lényegesen csökkentették a tömeges nyomort. Az államközi viszonyaikban kifejezésre juttatták – ha kellett, fegyveres erővel is –, hogy nem szándékoznak olyan alárendelt szerepet játszani a tökefelhalmozás globális folyamatában, mint amelyet a dél-európai és a latin-amerikai félperiferikus államok játszottak.

A legutóbbi időkig – Jugoszlávia kivételével – „ajtóikat” zárva tartották a külföldi beruházások és a munkaerő-toborzás külföldi kizsákmányolást szolgáló folyamata előtt. Mi több, e rezsimek elnyomó jellege éppenséggel szorosan összefüggött e rendszerellenes törekvésekkel.

A szovjet és kelet-európai félperiféria proletarizálódási és iparosodási folyamatának szándéka és dinamikája természetesen nagyon eltérő attól, ami Dél-Európa és Latin-Amerika félperiferikus államait jellemezte. Ahogyan azt a korábbiakban már megjegyeztük, az utóbbiak hatalmi elitjei az iparosítással csak megfelelték világrendszer azon erőinek, amelyet sem kezdeményezni, sem ellenőrizni nem voltak képesek, de amelyet megkíséreltek kihasználni arra, hogy kialakítsák, újratermeljék és kiterjesszék határaikon belül az oligarchikus gazdagság valamilyen formáját. A szovjet és kelet-európai félperiférián ezzel szemben a proletarizálás és iparosítás folyamatait a helyi elit indította meg, hogy ezzel egyrészt forradalmasítsa a helyi társadalmi viszonyokat, másrészt pedig átszervezze a nemzetközi hatalmi viszonyokat.

Társadalmon belül a proletarizáció és az iparosítás folyamatának egyoldalú erőszakolása a társadalmi viszonyok átrendezését szolgálta, annak érdekében, hogy megnövelje ezen új, rendszerellenes rezsimek erejét saját társadalmakkal szemben. Miközben a proletarizációt arra használták fel, hogy szétzúzzák a burzsoázia autonóm társadalmi hatalmának minden lehetséges forrását (a „nagy”- és a „kis”-burzsoáziáét egyaránt), az iparosítás célja olyan proletariátus megteremtése volt, amely megélhetését és védelmét tekintve szorosan függ az új uralkodó osztálytól.

Nemzetközileg a proletarizáció és az iparosodás az államközi viszonyok átszervezésének célját szolgálta, növelve a szóban forgó rezsimek világrendszerbeli erejét és súlyát. Miközben az iparosítást arra használták fel, hogy a centrumhoz hasonló haderőt fejlesszenek ki, a proletarizáció folyamata azért volt nélkülözhetetlen, hogy ennek eredményeképpen emberi és természeti erőforrásokkal láthassák el a katonai-ipari komplexumokat, hogy azok fennmaradhassanak, fejlődhessenek, és a nemzetközi versenyben helytállva tovább terjeszkedhessenek.

E célok előrevitelében a rendszerellenes félperifériás fejlődés sikere igen jelentős volt, és magyarázza is a szovjet és kelet-európai félperiféria történelmileg nagyobb erejét és stabilitását a dél-európai és latin-amerikai félperiféria tekintélyelvű rezsimejéhez képest.¹⁵ E rendszerbarát rezsimek proletarizációjának és iparosításának legnagyobb ellentmondása – vagyis az a tény, hogy az alacsonyabb osztályok társadalmi súlyát anélkül növelték meg, hogy tömeges nyomorukat jelentősen csökkentették volna – a szovjet és kelet-európai félperiféria tekintélyelvű rezsimeji számára egyáltalán nem okozott gondot, vagy csak jóval kisebbet. Ennek oka mindenekelőtt az, hogy a tömeges nyomor enyhítése része volt e rendszerellenes rezsimek fejlesztési

stratégiájának. Ennek ellenére e fejlődési stratégiának is megvannak a maga ellentmondásai, amelyek a mostani válságban¹⁶ kerülnek felszínre.

Ahogy azt például Isaac Deutscher (1969) előre látta a Szovjetunió esetében, az ilyen jellegű legfontosabb ellentmondás abból ered, hogy a proletarizáció és az iparosodás eredményeképpen egyre nő az ellentét egyfelől a vezető elit (a hatalmon lévő különféle kommunista pártok kádereinek és klienseinek) hatalmi érdekei, másfelől pedig az ipari proletariátus anyagi érdekei között. Korábban az ipari proletariátus a népességnek csak egy hatalom nélküli kisebbsége volt, de a proletarizáció és az iparosítás eredményeképpen mérete megnövekedett, a konszolidáció egyik tényezőjévé vált, és megnövelte a kommunista pártok politikai hatalmát, ahogy ezt ők előre látták. De mihelyt a proletariátus már a néptömegek többségét felölelte, a kommunista pártoknak egyre nehezebbé vált megőrizni hitelüket, amint olyan csoportok és osztályok érdekeivel szemben állóknak mutatják be magukat, amelyeket addigra már nagyjából vagy teljes egészében felszámoltak.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az elnyomás kommunista pártok által bevetett hatalmi eszközei nem a gyenge proletariátus védelmét szolgálják az erősebb társadalmi osztályokkal és csoportokkal szemben, hanem a pártkáderek és klienseik hatalmát és kiváltságait hivatottak védelmezni az általános proletarizáció hatásaival szemben. Eközben a hatalmon lévő kommunista pártok számára egyre nehezebbé vált tovább emelni a növekvő proletariátus életszínvonalát. A kezdeti javulások ugyanis mindenekelőtt a nemzeti vagyon erőszakos „demokratizálásának” voltak köszönhetőek. Miután azonban a nemzeti vagyont már „demokratizálták”, az életkörülmények további javítása egyszeriben olyan rendszerszerű feltételek nyomása alá került (az első és legfontosabb ezek közül a szóban forgó államoknak a tőkés világgazdaság vagyoni hierarchiájában elfoglalt félperiferikus helyzete, és az ebből származó kényszerek sora), amelyeket ezek a kormányzó elitek nem tudtak érdemben megváltoztatni.

Ezt az ellenmondást csak fokozta, hogy a kommunista rezsimeknek egyre nagyobb nehézséget okozott lépést tartani a világrendszer centrumállamainak erejével. Kezdetben az állam önkényuralma szükségességnek mutatkozhatott arra, hogy a felsőbb osztályok oligarchikus vagyont újratermelő erőforrásokat újraossza és olyan katonai-ipari komplexumok létrehozására, fenntartására és újratermelése fordítsa, amely képes megvédeni a népet általában, különösen pedig az alsó osztályokat, a hatalmas és agresszív ellenségektől. De miután ez a kisajátítás és újraosztás megtörtént, s a közeli és távoli ellenségek fenyegetését is sikerült megfékezni, a társadalmi költségek már azért növekedtek rohamosan, hogy győzzék a versenyt a centrum ipari-katonai komplexumaival, eközben pedig a védelem társadalmi előnyei nagymértékben csökkentek.

A társadalmi költségek azért is növekedtek gyorsan, mert a lépés-tartáshoz nem lehetett többé tartalékokat elvonni az oligarchikus vagyontól, miután azt réges-régen megszüntették. Az értéket ezért a demokratikus vagyontól kellett elvonni, vagyis a proletarizált társadalom hosszú távú jövedelméből. De csökkentek a társadalmi előnyök is, mert a fenyegető ellenségek megfékezése után a hadieszközök vég nélküli felhalmozása már nem nagyobb, hanem kisebb biztonságot nyújtott a védelmezendő nép számára.

5. A félperiféria és a világgazdaság jövője

A félperiféria koncepciójának bevezetését taglalva Immanuel Wallerstein azt állította, hogy a félperiféria stabilizáló szerepet lát el a tőkés világgazdaságban. Politikailag ugyanis egy polarizált rendszer, amely egyfelől a magas életszínvonalon, nagy jövedelemből élő elkülönülő kevesek szektorára, másfelől pedig az alacsony életszínvonalon és jövedelemből, de viszonylag önállóan élő sokak szektorára bomlik, elég gyorsan akut és romboló harcokhoz vezetett volna. A legfőbb politikai eszköz, amellyel az ilyen típusú válságok leküzdhetők, olyan „közép”-szektorok kialakítása, amelyben az ottlévők hajlamosak úgy látni magukat, mint akik jobban élnek a náluk alacsonyabb szinten lévőknel, de rosszabbul, mint a náluk magasabb szinten lévők. Ez a nyilvánvaló mechanizmus, amely mindenféle társadalmi struktúrában használható, ugyanezt a szerepet játssza a világrendszerben is (Wallerstein 1979, 69).

E politikai funkción túlmenően a félperiféria gazdasági szerepet is betölt: lehetőséget kínál, hogy a centrumtőke egy része ide meneküljön a verseny túlnyomása elől:

„Az egyes tőkés számára a tőkeáthelyezés képessége egy hanyatló szektorból egy felfelé ívelőbe az egyetlen lehetőség arra, hogy túlélje a vezető szektorokon belüli ciklikus átfordulások okozta hatásokat. Ezért kellene az olyan szektorok, amelyek képesek profitálni a vezető szektorokban érvényesülő bér-termelékenység szorításból. E szektorokat hívjuk félperiferikus országoknak. Ha ezek nem lennének, a tőkés rendszernek azonnal *gazdasági* és *politikai* válsággal kellene szembenéznie.” (Wallerstein 1979, 70 – kiemelés az eredetiben.)

Szemben, de nem feltétlenül ellentmondásban ezzel az állásponttal Chase-Dunn (1988 és 1990) nemrég kifejtett állítása, mely szerint a félperifériák a rendszerellenes és átalakító akciók rendkívül termékeny terepei. Véleménye szerint ez éppúgy igaz a tőkés világgazdaságra, ahogy igaz valamennyi korábbi világrendszerre vonatkozóan is. Nos,

az általam itt kifejtett elemzés hasznos lehet abból a szempontból, hogy egyeztesse egymással e szemben álló állításokat, valamint hogy fényt derítsen a félperifériás önkényuralmi rezsimiek aktuális válságainak a tőkés világgazdaság jövőjére vonatkozó lehetséges következményeire.

Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy az utóbbi nagyjából fél században Dél-Európa és Latin-Amerika tapasztalatai Wallerstein állítását támasztják alá a félperiféria rendszerbarát irányáról és funkcióiról, miközben a Szovjetunió és Kelet-Európa tapasztalatai Chase-Dunn tételét igazolják a félperiféria rendszerellenes irányáról és funkciójáról.¹⁷ Ám ha egy rendszerbarát félperiféria létezése stabilizáló szerepet játszik a tőkés világgazdaságban, mi következik abból, hogy a félperiféria rendszerbarát és rendszerellenes tekintélyelvű rezsimjei egyaránt általános válságba kerültek? Ez az általános válság növeli-e vagy csökkenti a tőkés világrendszer stabilitását?

Jelenleg az uralkodó tendencia az egész félperiférián a rendszerbarát és stabil parlamentáris formák kialakulása, amely megfelel a centrum stabil helyzetű államai által a II. világháború után kialakított normáinak. Az utóbbi tizenöt évben Dél-Európa és Latin-Amerika félperifériája soha nem látott módon elkötelezte magát a parlamenti demokrácia mellett, anélkül, hogy akárcsak egy kicsit is eltávolodtak volna rendszerbarát irányultságuktól. Ezzel párhuzamosan a Szovjetunió és Kelet-Európa félperiferikus rezsimjei eloldották rendszerellenes kötelekeiket és a parlamenti demokrácia különféle formáival kezdtek kísérletezni.

Ez a tendencia az elnyomó rezsimiek általános válságának kifejeződése a félperiférián, amely hatalomgyakorlás azért – ha elemzésünk helyes – mély strukturális gyökerekkel rendelkezik, és ezért várhatóan folytatódni fog a belátható jövőben is. Persze, ez a tendencia inkább a válság kifejeződése, mint a válság megoldása. A válságból kivezető út, ha van ilyen, egyelőre nem világos. Különösen az nem világos, mi történik akkor, ha a félperiférián a rendszerbarát parlamenti demokrácia terjed el, s többé már nem csak kivétel lesz.

Az egyik lehetőség, hogy a félperiféria egyszerűen követi a centrumot az általa korábban megtett úton, és sem tartalmilag, sem formailag nem vezet be semmilyen újítást a parlamenti demokrácia általa gyakorolt módjában. Ez a lehetőség nem valószínű. A II. világháború óta kialakult szoros kapcsolat egyfelől a rendszerbarát stabil parlamentáris demokráciák, másfelől az ilyen rendszereket megtapasztaló államok oligarchikus vagyona között nem volt véletlenszerű. Az eszközök és erőforrások bősége lehetővé teszi a rendszerbarát konszenzus kialakítását és újratermelését az alsóbb osztályok körében, ami azonban a relatív vagy abszolút szűkösség körülményei között egyszerűen nem kivitelezhető. A centrum pozícióira jellemző és azt meghatározó abnormális bőség feltételeinek megléte esetén a hatalom és a gazdagság hajhászása a felsőbb osztályok részéről könnyen összeegyeztethető

az alsóbb osztályok kielégítő életszínvonalának biztosításával. A történeti tapasztalatok szerint a rendszerbarát parlamenti demokráciák ilyen feltételek között igen jól prosperáltak, majdnem anélkül, hogy az érintett államok és népek történelmi sajátosságai bármit is befolyásoltak volna. De a perifériára és a félperifériára jellemző abszolút és relatív szűkösség helyzetében az ilyen demokráciák inkább kivételt képeztek, semmint szabályt.

Ahogy már említettük, a félperiféria stabil helyzetű államai között előfordultak rendszerbarát parlamenti demokráciák is. A legstabilabbak voltak Írországban és Costa Ricában, ezeket Jamaica, valamint Trinidad és Tobago követték. A legutóbbi rendszerbarát parlamentáris formák közül Spanyolország, Görögország és Portugália utánozzák leghívebben és legtartósabban a centrum tapasztalatait. A többi államra vonatkozóan még korai lenne ezt kijelenteni.

Spanyolországot kivéve az előbb említett országok igen kicsik. Spanyolországgal együtt sem érik el a stabil helyzetű félperifériás államok népességének 10%-át. Kis méreteik (egyenként és együtt is), valamint főleg történelmi és földrajzi sajátosságaik miatt ezen államok speciális kapcsolatokat megegyezéseket alkudhattak ki Észak-Amerika és Nyugat-Európa (vagy mindkettő) centrumával, amelyek egyszerre fejlesztették parlamentáris intézményeiket és rendszerbarát irányultságukat. Kétséges, hogy az ilyen jellegű megegyezések kiterjeszthetők-e a többségre, vagy különösen valamennyi félperiferikus államra.

Minden eddigi tapasztalatunk azt látszik sugallni, hogy a félperiféria nagyobb része kimarad az ilyen különalkukból. Ahhoz, hogy a félperiféria nagyobb része ebbe beletartozzék, egy új, kiterjesztett Marshall-tervre lenne szükség. A centrum államai viszont nem látszanak sem hajlandónak, sem képesnek egy ilyen terv elindítására. Mindenekelőtt híján vannak az ilyen nagyságrendű terv végrehajtásához szükséges kollektív akaratnak és intelligenciának. Az amerikai hegemonia válsága meglehetősen hatástalan világszervezeteket hagyott maga mögött, melyek gondja, hogy napról napra, esetről esetre kezeljék a világ pénzügyi forrásait, ahelyett hogy hosszú távú és széles körű intézményváltoztatásra fordítanák őket.

Ezenkívül, a rendszerellenes félperiféria nagyobb „megnyílása” általában negatív hatással lesz a félperiféria azon lehetőségére, hogy államaik előnyös megállapodásokat csikarjanak ki a centrumból. Ez a tendencia tovább gyengíti a centrum államainak hajlandóságát arra, hogy különalkukat kössenek a félperifériával, ez a hajlandóság ugyanis korábban annak a szándékuknak volt köszönhető, hogy a félperifériának legalább egy részét nyitottan tartsák a centrum államainak és vállalatainak globális tevékenységei számára. De még ha a centrum államainak hajlandósága nem is változik meg, és továbbra is különalkukat ajánlanak a félperiféria néhány államának, ez utóbbiak számszerű növekedése csökkenti azt, amit a félperiféria államai

kaphatnak a centrumtól. Amit kevesek megkaphatnak, nem kaphat meg mindenki.

Végül, de nem utolsósorban meg kell jegyezni, hogy a centrum államainak és vállalatainak éles gazdasági versenye, amely a világszerte uralmának teljes átalakítása után indult el a hetvenes évek elejétől, arra ösztökéli e centrumállamokat és vállalatokat, hogy tovább csökkentsék kiadásait. Ez többek között a félperiféria elkerüléséhez vezet (amelynek versenyképességét a túlzott kizsákmányolás és önkizsákmányolás tartotta fenn), és szorosabb kapcsolatok kiépítésének keresését eredményezi a periféria bizonyos területeivel. Dél-Korea és Tajvan aktuális gazdasági „csodái” (felemelkedésük a perifériáról a félperifériára) e tendencia kifejeződései. Mindez távolról sem kínál jövőre vonatkozóan modellt a félperiféria számára: ezek a sikeres átmenetek a félperifériára csak súlyosbították azon államok gondjait, akik már ott voltak.¹⁸

Mindezen oknál fogva igen kétséges, hogy a Franco utáni Spanyolország tapasztalata hasonló nagyságú félperiferikus országok esetében is megismétlődhet-e. Néhány kelet-európai országban talán megtörténhet, de minden új Spanyolországra jutnak új Argentínák is, amelynek állapota szemlélteti azt a politikai megtorpanást, amelyben sem az önkényuralom, sem a parlamenti demokrácia nem volt képes megvalósítani, amit ígér.¹⁹

Még rosszabb az új Spanyolországok és a különféle új Argentínák számára, ha a rendszerbarát parlamenti demokrácia felé mutató tendencia most új Dél-Afrikákat és Izraeleket hoz létre. Dél-Afrika és Izrael a félperiféria stabil helyzetű államai, de egyikük sem illeszkedik be a háromféle, idáig taglalt, stabil helyzetű félperiferikus államcsoportba (melyek ezek voltak: egyrészt stabil rendszerbarát parlamentáris rezsimek, másrészt rendszerbarát önkényuralmi rezsimek és harmadrészt rendszerellenes önkényuralmi rezsimek). Ezek inkább hibrid rezsimek, amelyek az előző háromfajta rezsim tipikus vonásait kombinálják.

Az utóbbi negyven évben Dél-Afrika és Izrael stabil rendszerbarát parlamentáris rezsim volt, akárcsak Írország és Costa Rica. Ennek ellenére, a népességük egy részét (Dél-Afrikában a feketéket, Izraelben pedig az arabokat) kizárták a parlamenti folyamatokban való tényleges részvételből. A politikai jogok teljes élvezetéből ezeket a csoportokat mindkét ország erőszakos elnyomó módszerek alkalmazásával rekesztette ki, hasonlóan azokhoz az önkényuralmi rezsimekhez, amelyeken belül korábban rendszerbarátot és rendszerellenest különböztettünk meg.

Az elnyomó eszközök alkalmazása az erős rendszerbarát irányultsággal együtt e rezsimeket Dél-Európa és Latin-Amerika félperiferikus rendszerbarát önkényuralmi rezsimjeihez tették hasonlóvá. Ennek ellenére alapvetően különböztek is ezektől nemcsak a parlamenti intézményeik stabilitása miatt, hanem azért is, mert e rezsimek társadalmi bázisát nem annyira a közép- és felső osztályok sajátos frakciói, hanem

sajátos népcsoportok képezték (Dél-Afrikában az afrikaans népcsoport, Izraelben pedig a zsidóság).²⁰

Tény, hogy ebből a szempontból fontos analógia látható Dél-Afrika és Izrael rezsimeje, valamint a szovjet és a kelet-európai félperiféria rendszerellenes önkényuralmi rezsimeje között. Ahogy ez utóbbiak hatalmi elitjei, úgy az előbbieké is aktívan elkötelezte magát egy olyan iparosítás mellett, amellyel mind belső társadalmi viszonyaikat, mind a külső, államközi hatalmi viszonyokat a saját előnyére próbálta átszervezni. E folyamatban az elitiek mindezen országokban jelentősen javítottak azoknak a népcsoportoknak az életkörülményein, amelyekre hatalmukat alapozták (különösen az alsóbb osztályok népcsoportjainak életlehetőségein), továbbá kicsi, de rendkívül hatékony katonai-ipari komplexumokat építettek ki, amelyek e kis államokat nagy jelentőségű regionális hatalmakká emelték.

Az ilyen típusú hibrid rezsimek mindmáig kivételt jelentettek a félperiféria stabil helyzetű államai között. Mindazonáltal nagyon is lehetséges, hogy a rendszerbarát és rendszerellenes önkényuralmi rezsimek folyamatban lévő válsága a félperiférián a szélsőségesen etnikai-nacionalista gyökerű demokratikus rezsimek új variációinak táptalaja lesz, amelyek vélhetően többé-kevésbé parlamentárisak, és többé-kevésbé rendszerbarátak lesznek a körülményektől függően. A félperiféria azon növekvő számú rezsimeje, amelyek a magasabb élet-színvonal és a demokrácia iránti népi igények kielégítésére képtelenek, ám azokat elnyomni sem tudják, megkísérelhetnek úgy kiutat találni ebből a politikai zsákutcából, hogy ezeket az igényeket faji megkülönböztetés, etnikai és vallási diszkrimináció alapján elégítik ki.²¹

Az igazat megvallva a legitimációs válság effajta „megoldásának” is megvannak a maga ellentmondásai. Idővel a kizsákmányoló és/vagy kizáró etnonacionalizmusok olyan ellenmozgalmakat gerjesztenek, amelyek hatékonyan ássák alá az uralkodó népcsoport hatalmát, ahogyan azt mind a dél-afrikai, mind az izraeli rezsime aktuális válsága is bizonyítja. E rezsimek tapasztalatai ugyanakkor azt is megmutatják, hogy a hatékony ellenmozgások felemelkedése hosszabb periódust igényel, amely alatt a megnövekedő gyűlölet és szenvedés olyan mértéket ölthet, amelyet már senki hatalma nem képes uralni többé.

Hogy milyen jellegű világrendszer alakul majd ki ebből a zűrzavarból, nehéz megmondani. Egyfelől a faji, etnikai és vallási indulat a félperiférián összekapcsolódhat hasonló tendenciákkal a centrumban és a periférián is, tovább erősítve azokat. Ha e tendenciákat semmi sem fékezi meg, a világ rendszerszintű káoszba, rosszabb helyzetbe sodródhat, mint amilyenben a XX. század első felében volt. Másfelől azonban az eszkalálódó helyzet megzabolázására és ellensúlyozására törekvő küzdelmek létrehozhatják a félperiféria népi demokráciáinak olyan formáit, amelyek képesek lehetnek megvetni egy kevésbé kizsákmányoló és kizáró világrendszer alapjait.

Senki sem tudja megmondani, hogyan festenek majd a demokrácia ezen új formái. Mint az újítások általában, hosszú és fásasztó kísérletek és hibák folyamatából emelkednek majd ki, nyilvánvalónak és „természetesnek” csak megszilárdulásuk után tűnhetnek. Csak annyit mondhatunk, nem hasonlítanak majd azokra a „népi demokráciákra”, amelyeket most söpör félre az elnyomó parancsuralom válsága, ám bizonyára a centrum parlamenti demokráciáira sem, amelyeket az eszközök és erőforrások olyan bőségére építettek fel, amelyek asztalánál nem foglalhat mindenki egyaránt helyet.

Jegyzetek

- ¹ Az itt olvasható tanulmány abból az előadásból származik, amelyet 1989. április 28–30. között tartottam az Illinoisi Egyetemen, Urbana-Champaign-ban a világrendszer gazdaságpolitikai konferenciáján. Megjelenik William G. Martin gondozásában a Greenwood Pressnél, New Yorkban, a *Semiperipheral States in the World-Economy* című műben. Mielőtt megjelent volna a kötet, felhasználtam a munkámhoz a következő szerzők kommentárjait és javaslatait: Christopher Chase-Dunn, Walter L. Goldfrank, Terence K. Hopkins, William G. Martin, Gonzalo Santos, Beverly J. Silver és Immanuel Wallerstein. (G. A.)
- ² E jellemzés a centrum, a periféria és a félperiféria koncepcióját használó tanulmányok többségének kimondott és kimondatlan előfeltevését foglalja össze. Csak kevesen igyekeztek a kereskedelmi hálózatban elfoglalt helyüknek megfelelően azonosítani a centrális, periférikus és félperiférikus államokat. Megjegyzendő kivételek ez alól: Snyder–Kick 1979, Nemeth–Smith 1985 és Smith–White 1989.
- ³ A különböző periferezációs folyamatok közötti különbségtétellel kapcsolatban, amelyeket vagy a tőke mozgás (másként: a többlet átcsoportosítása) vagy a javak mobilitása (másként: egyenlőtlen csere) vagy a munka átcsoportosítása (másként: a többlet közvetlen kivonása) indukál, lásd Arrighi–Piselli 1987, 687–697. A szerzők bizonyítják, hogy minden periferezálási mechanizmus együtt jár egy különleges társadalmi struktúrával és konfliktussal.
- ⁴ Az e tézist alátámasztó forrásokhoz és érvekhez lásd Arrighi–Drangel 1986. Az állítás megfogalmazása érdekében némi egyszerűsítéssel feltételezem, hogy inkább az „államok”, semmint a tőkés vállalatok játsszák a kulcsszerepet a tőkefelhalmozásban. Az egyszerűsítés az itt tárgyalt kérdésekben megengedhető, mert nem hat ki jelentős mértékben az elemzés következtetéseire. Ezenfelül a feltevést, hogy az államok kulcsszereplői a tőkefelhalmozási folyamatnak, részletesen tárgyalom e tanulmány 4. és az 5. részében, amely az államok osztályszerkezetére és etnikai struktúrára irányítja a figyelmet.
- ⁵ Ahogy Wallerstein megjegyzi (1979, 76): a fejlődés ideológiája nem más, mint R. H. Tawney ebihal-filozófiája globális méretekben: „Elképzelhető, hogy az intelligens ebihalak kiegyeznek helyzetük kellemetlenségeivel, arra gondolva, hogy ha a többségük ebihalként fog is élni és meghalni, közülük a szerencsésebbek egy napon elveszthetik farkincájukat, felfújják szájukat és hasukat, kiugranak a szárazföldre és brekegni fognak, kioktatván egyet nem értő barátait az eszközök értékéről, amelyeknek hála, a karakteres ebi-

halakat jó képességeik elvezethetik a békává váláshoz. A társadalom effajta felfogása leírható az ebihal filozófiájával, mert a vigasz, amit a társadalom bajai ellen nyújt, abból áll, hogy tanúsítja, vannak különleges egyének, akik el tudják kerülni azokat [...] Lám, az emberi látásmód milyen hasonló beállítódásokat alakít ki! Mintha a képességek fejlődésének lehetőségei egyenlővé tehetők lennének egy olyan társadalomban, ahol az embert születésétől fogva egyenlőtlen körülmények veszik körül! Mintha – ha ez egyáltalán lehetséges volna – természetes és igazságos lenne, hogy az emberi nem tömegei csak úgy érhessek el a civilizációt, hogy elmenekülnek előle! Mintha a különleges helyzetek legnemesebb felhasználása a part elérése lenne, tekintet nélkül a fuldokló társakra!” (Tawney, idézi: Wallerstein 1979, 101.)

- ⁶ Miután az egy főre jutó GNP-nek mint olyan eszköznek a használata, amely az államok helyzetének meghatározására alkalmas a világgazdaság centrum–periféria struktúrájában, igen vitatottá vált (lásd többek között Chase-Dunn 1989; Smith–White 1989; Glenday 1989), legyen szabad rávilágítani, miért használja mégis Arrighi és Drangel. Először is azért, mert mértékegységnek használják a világ erőforrásai feletti relatív gazdasági erő meghatározására a világ különböző politikai jogrendszereiben. Vagyis ezzel kísérlik meg mérni azt, hogy az egyik állam mennyiben tudja relatív gazdasági erejével uralni a többi ország erőforrásait, ahhoz képest, amennyire ez utóbbi tudja előbbi erőforrásait. Egy állam egy főre jutó GNP-jének tehát semmi jelentősége nincsen, ha nincs mellérendelve a rendszer többi országának GNP/fő értéke, amelyekhez fűződő viszonyában meghatározódik és értelmet nyer. Ilyen módon valamennyi ország GNP-je a világnépesség rá eső szeletének súlyával korrigálódik.

Másodsorban, a relatív gazdasági erő mutatója meghatározhatja egy ország helyzetét a világgazdaság centrum–periféria viszonylatában, de csak olyan hosszú periódusban, amennyire azt a rendelkezésre álló adatok megengedik. A világgazdaság különböző sávjait (vagy pozícióit, amilyen a centrum, a félperiféria és a periféria) a világ népességeloszlása határozza meg, az adott pillanatban egy főre eső GNP révén. De egy állam csak akkor lehet stabil helyzetű tagja egy adott sávnak (vagy pozíciónak), ha a vizsgált negyvenöt évben végig a tagja volt. Ezek alapján mi úgy tartjuk, hogy az egy főre eső GNP nem annyira a „jövédelmet”, mint inkább a „vagyon” fejezi ki egy adott időszakban.

- ⁷ Valamilyen oknál fogva, amelyet érdemes lenne kutatni, Líbia mindig is erős érzelmeket váltott ki nemcsak a politikusok, de a társadalomkutatók között is. Önmagában az a tény, hogy Arrighi és Drangel szerint (1986, 44) Líbia a hetvenes években eljutott a centrumba, elég volt ahhoz, hogy visszautasítsák a szerzők egész módszerét. Egy olasz folyóirat látszólag csak ezen ok miatt utasította vissza a cikket. Glenday nyíltan kimondja: „szkeptikus vagyok egy olyan módszerrel szemben, amely ahhoz vezetne, hogy Líbiát a centrumba helyezik, míg a Szovjetunió maradna a félperiférián” (1989, 212). Komolyabb, de hasonlóan hangon szól Chase-Dunn (1989, 209): „az a tény, hogy Arrighi és Drangel [...] úgy tartják, hogy Líbia a centrumhoz tartozik (az egy főre eső GNP-re támaszkodva, amellyel a centrumhoz tartozást mérik) megmutatja a centrumhoz tartozás azonosításának gyengeségét, amikor bármilyen jellegű tevékenység rövid távú megtérülését is komolyan veszik. Líbia ráült az olaj adta szerencsére, de minden GNP/fő-től eltérő kritérium szerint Líbia világosan nem tartozik a centrum államai közé”.

Miután a Líbiának kijelölt hely, úgy tűnik, végleges kritériummá vált Arrighi és Drangel elemzésének érvényességét illetően, szeretném felidézni az általam 1987. május 20-án írt levelet, melyben Chase-Dunn kritikáira adok választ. „Szeretném megjegyezni, hogy mi sem soroljuk Líbiát (és ugyane okból Olaszországot és Japánt sem) a centrum *stabil helyzetű* tagjai közé. Személy szerint, komoly aggályaim vannak, hogy azzá lesz-e egyáltalán, mint ahogy biztos vagyok abban, hogy Japán már odatartozik (Olaszországot illetően bizonytalan vagyok)... Mindenesetre, ha az egy főre jutó GNP adatai Líbiát a jövőben (1990-ben, 2000-ben) is a centrumszámba helyezi, nem látom okát annak, miért ne sorolnánk oda stabil helyzetű tagként. Függetlenül attól miként harcolta ki centrális helyét kezdetben, és miként reprodukálta azt követően.

Állításod, miszerint Líbia az egy főre jutó GDP tekintetében annak köszönheti pillanatnyi helyzetét, hogy az olajon ül, vitathatatlan. Erre válaszul nem tehetek mást csak azt kérdezhetem: »na és akkor mi van?«. A tíz állam közül, amelyet a cikk a centrum stabil helyzetű tagjaként határoz meg (69. o.) legalább négy (Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és Egyesült Államok) és talán még kettő (Norvégia és Svédország) eredetileg azért kerültek a centrum zónájába, mert (többek között) olyan természeti kincseken »ücsörögtek«, amelyek elképesztően értékesek voltak. Ugyanakkor legalább ugyanennyi ország (csak példaként a legnyilvánvalóbbakra: Argentína, Szovjetunió, Dél-Afrika és Brazília) volt olyan történelmi helyzetben, amikor jó adottságokkal rendelkeztek, mégsem kerültek ideiglenesen sem a centrumba, nemhogy a stabil helyzetű centrumállamok közé. Röviden: különleges erőforrásokon (vagy különleges területeken) »üldögélni« sem nem szükséges, sem nem elégséges ahhoz, hogy stabilan a centrum sávjának tagjává váljon valaki. Ahhoz, hogy jelenlegi centrumhelyzetét stabilizálja, Líbiának meg kell felelnie számos olyan követelménynek, amelyek csak részben függenek politikai és gazdasági vállalkozói »akaratától és intelligenciájától«. Szkeptikusnak lenni e stabilizáció esélyeit illetően szkepticizmust jelent ezen »akarat és intelligencia« erejét illetően, amely a rendszerszerű erőknél is alávett, amelyek felett pedig líbiai vállalkozóinak nincs hatalmuk. Csak az idő mondhatja meg, hogy ez a szkepticizmus megalapozott-e. Addig is, Líbia többé-kevésbé centrumhelyzete reális, és megfelelően mérhető az egy főre jutó GNP-vel. A Líbiában tartózkodóknak a világgazdaság erőforrásai feletti relatív uralma nagyjából megegyezik a centrum más tagjai által gyakorolt hatalmával (akár stabil helyzetűek, akár nem). Ez pedig nemcsak áruk behozatalán keresztül érvényesül, hanem a külföldi munkaerő használatra-kizsákmányolásra történő megszerzésében és Líbián belüli alkalmazásában is, valamint a centrum vállalatainak profitjából való részesedésben is (pl. a Fiatéból). Relatív gazdasági ereje tehát biztosan van. A különleges mód, ahogy ezt használták (és használják), más kérdés, és úgy gondolom, ez az egyike azon okoknak, amelyek miatt Líbia kilátásai a centrum stabil helyzetű tagjává válásra csekélyek.”

Ehhez végül csak azt teszem hozzá, hogy a legutóbbi *World Development Report* (amelyet a Világbank adott ki 1989-ben az egy főre jutó GNP 1987-es adatairól) olyan adatokat közölt Líbiáról, amely vissz sorolja a félperifériára, ahogyan azt a levélbeli szkepticizmus is megelőlegezte.

⁸ Az e három kategóriához tartozó államok besorolásának pontos eljárása megtalálható Arrighi és Drangel cikkének 3. függelékében, amely a stabil helyzetű országokról is teljes listát nyújt (1986, 65–71).

⁹ Ez a tapasztalat bizonyítja R. Jackman empirikus tesztjeinek komoly határait, amelyeket ő Máté-hatásnak nevez (Máté 13:12: „Mert akinek van, annak adatik, és bővülködik; de akinek nincs, az is elvétetik tőle, a miije van.”). Az egy főre jutó GNP növekedésének éves adatait nézve 1960-tól 1978-ig, az 1960-as egy főre jutó GNP-ben azt találja, hogy „alig vannak nyomai, a közhiedelemmel ellentétben, a Máté-hatásnak ott, ahol a centrum növekedési rátái magasabbak voltak a félperifériáénál”. Azonban a két becslés „a harmadik világ országain *belül* módosította a Máté-hatás elképzeléseit, olyan értelemben, hogy kezdetben a közülük gazdagabbak gyorsabban gyarapodtak, mint a Nyugat, akik viszont gyorsabban növekedtek, mint a harmadik világ legszegényebb országai. Fontos megjegyezni, hogy ez a fordított Máté-hatás sem erős” (Jackman 1982, 193–195). Ahogy látható a 2. ábrán, Jackman kiemelései egy időszakra vonatkoznak (1960–1978), amelyben a félperiféria stabil helyzetű államai (és ennél fogva a harmadik világ leggazdagabb országai) rendkívül jól teljesítettek mind a centrum, mind periféria stabil helyzetű államaihoz képest. A 2. ábra ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy ha a Jackman-féle elemzést 1980 utánig meghosszabbítanánk, erős alapokat találnánk a Máté-hatás hipotézisének alátámasztására – és nem is csak a gazdagok és szegények, hanem a nagyon gazdagok és a kevésbé gazdagok között is.

¹⁰ Itt a következőkben arra a 21 államra koncentrálnak, amelyeket Arrighi és Drangel a félperiféria államainak stabil helyzetű tagjaiként azonosít. Ezekhez hozzátenném Lengyelországot, amelyet ők további négy kelet-európai országgal együtt (NDK, Csehszlovákia, Bulgária és Albánia) hiteles adatok hiányában kihagytak az elemzésből. A rendelkezésre álló adatok szerint Lengyelország minden bizonnyal a félperiféria stabil helyzetű államai közé tartozik, akárcsak Magyarország, Románia és a (volt) Szovjetunió. Az NDK és Csehszlovákia valószínűleg a centrum „bizonytalan helyzetű” tagja volt, míg Albánia és Bulgária vagy „bizonytalan helyzetű” tagja volt a félperifériának, vagy többé-kevésbé emelkedő tagja volt a perifériának.

A centrum (illetve a félperiféria) „bizonytalan helyzetű” tagjain azokat értem, akik a centrumban (félperiférián) voltak az 1938 és 1983 közötti periódus elején és végén, de időközben rövidebb-hosszabb ideig félperiferikus (vagy periferikus) pozícióba kerültek. A legfontosabb bizonytalan helyzetű félperiferikus államok a következők: Algéria, Brazília, Kolumbia, Irán, Irak, Malajzia, Nicaragua és Szíria. Ezek az államok, a többi felemelkedő félperiferikus állammal együtt, kimaradnak a mostani és a következő fejezetből, mert a következőkben egy olyan rendszertipológiát készítünk a félperiféria politikai rezsimjeiről, amelyben a beválogatott államok közös tulajdonsága a világgazdaság vagyoni hierarchiájában elfoglalt helyük stabilitása. A jövő kutatásainak kell majd igazolniuk, hogy e tipológiák miként terjeszthetők ki a bizonytalan helyzetű, illetve a felemelkedő félperiferikus államokra.

¹¹ Ez az állítás egybevág a többek által megfigyelt „fordított U-görbével”, amely a „gazdasági fejlődés” szintjei és a jövedelemegyenlőtlenségek közötti kapcsolatot írja le (lásd: Bornschier–Chase-Dunn 1985; Kuznets 1963; Nolan 1983; Weede 1980).

¹² Annak, hogy a centrum vállalatainak történeti preferenciája megváltozott, és az egykori gyarmatok felszabadítása után a perifériák helyett inkább a félperifériákat részesítették előnyben, amikor termelési telephelyet kerestek, vagy munkaerőt toboroztak – még annak ellenére is, hogy a periférián még olcsóbbak lettek volna számukra a bérek –, számos oka van. Némelyik ok

szimplán földrajzi: a félperiferikus államok többsége közelebb található a centrum régióhoz, mint a perifériák. Némelyek kulturálisak: a félperiferikus államok többsége műveltségben közelebb áll a centrumhoz, mint a periféria. És némelyek szigorúan gazdaságiak: a félperifériák államainak többsége fejlettebb piaccal rendelkezik (a munkaerőpiacot is ideértve), mint a periféria államai. Mint azonban látni fogjuk, a félperifériának a perifériával szembeni viszonylagos előnyei szétmállóban vannak: minél kiterjedtebben használják ugyanis a centrum vállalatai a félperiférián található telephelyeiket, annál intenzívebbé válik a rájuk nehezedő – máskülönben belső versengésükből fakadó – nyomás, hogy csökkentsek termelési költségeiket.

¹³ Dél-Európa (Görögország, Portugália, Spanyolország) diktatúráválságainak gyors megoldása vízválasztónak fogható fel a félperiferikus rendszer utáni fejlődés önkényuralmi és demokratikus fázisa között.

¹⁴ A „jelen válság” kitétel a kelet-európai államszocialista rendszerek 1989-ben tapasztalt akut kríziseire és felbomlására utalnak. (A ford.)

¹⁵ A félperiféria rendszerellenes önkényuralmi rezsimjeinek hatalma és stabilitása a rendszert erősítő hasonló rezsimekkel szemben mind ez ideig nem kapta meg azt a figyelmet, amelyet megérdemelt volna. A kommunizmus csődjéről folyó mai viták, amikor összehasonlítják a sikert a csökkel, abból indulnak ki, hogy milyenek a rendszerellenes félperiféria gazdasági teljesítményei a centruméhoz képest (egyszerűbben szólva: a méretek, a földrajz és a történelem keveset számítanak, amikor létezésük feltételeiről van szó a tőkés világ gazdaságban). Ez az implicit felfogás nem vesz tudomást a világ gazdaság centrum–periféria struktúrájának hosszú távú stabilitásáról, valamint a centrum történelmi tapasztalatainak elméleti és gyakorlati elvitathatatlanságáról. Kevesebb előítéletet tartalmazó összehasonlítás az lehetne, ha azonos nagyságú, népszerűségű és azonos mennyiségű természeti kincssel rendelkező félperiferikus rendszerellenes és rendszerbarát országok tapasztalatait vetnénk össze. Az ilyen összehasonlítás talán megmutatná, hogy a világ gazdaság e két régiója egyaránt jól működött a tekintetben, hogy távol tartották magukat a periféria nyomorától, és egyaránt rosszul tették, hogy lépést akartak tartani a centrum gazdagságával. Összességében el kell mondani, a bezárkózás vagy nyitás politikájának választása nem befolyásolja jelentősen a világ gazdasági félperiféria relatív gazdasági irányító szerepének növekedését vagy csökkenését. Nehéz lenne tagadni viszont, hogy a bezárkózás nagy különbséget eredményezett abban, hogy milyen mértékben segítette elő a félperiferikus államok erőnövekedését, és önmagukon belül milyen fokú társadalmi igazságosságot hozott létre. Eltekintve az új keletű megtorpanástól, a rendszerellenes félperiféria viszonylagos eredményessége abban a tekintetben, hogy befolyásolni tudja a világpolitikát (valamint, hogy önmagán belül esélyegyenlőséget teremtsen az osztályok és csoportok között), összehasonlíthatatlanul meggyőzőbb volt, mint a rendszerbarát félperifériáké. Ahogy a fentiekben szó volt róla, a rendszerellenes félperiféria irányításának válságát azzal lehetne magyarázni, hogy megkísérelte elérni a centrum gazdagsági standardját, és – bármily meglepően hangozzék is – abból, hogy sikeresen strukturálta át a világpolitikát, valamint a nemzeti társadalmakat.

¹⁶ A szöveg előadásként 1989-ben hangzott el, tanulmányformában pedig 1990-ben jelent meg először. (A ford.)

¹⁷ Wallerstein tétele mindenesetre átfogalmazást igényel, hogy figyelembe vehesse a nem reformált félperifériák tipikus társadalmi polarizációját is. A fő ok,

amiért a félperiféria vagy annak egy része rendszerbarát irányú és funkciójú, ugyanis nem az az „optikai csalódás”, amelynek révén a félperiferikus államok jobb helyzetben látják magukat, mint a periférián levők, és rosszabban, mint a centrumban levők, ahogy ezt a fenti idézet sugallja (Wallerstein 1979, 69). Ez az érzécszalódás persze szerepet játszhatott a centrum hegemoniájának helyreállításában némely félperiferikus állam fölött. Ám az kétséges, hogy az államok sokaságát ilyen hosszú időn keresztül anélkül lehetett volna hitegetni, hogy azok, akik ezen államok elnyomó és ideológiai hatalmát ellenőrizték, valóban érdekelték lettek volna a rendszerbarátságban.

Előző elemzésünk szerint e tényleges rendszerbarát érdekeltség annak köszönhető, hogy a tőkés világrendszer a félperiféria közép- és felső osztályainak egyes frakciói számára lehetővé tette, hogy centrumbeli társaikhoz hasonló vagyoni színvonalat élvezhessenek. Ez a lehetőség nem illúzió, hanem igenis reális kiváltság, amelyet aktuális vagy lehetséges haszonélvezői midig is igyekeztek megóvni az alsóbb osztályok rendszerellenes beállítottságaitól – az elnyomás, a korrupció, a csalás, vagy a célra hatékonyan mozgósított konszenzus eszközeinek valamilyen ötvözetével. Mindenesetre a rendszer melletti mozgósítás az alsóbb osztályok között mindig problematikus volt a tömeges nyomor miatt, ami ugyanis ritkán volt kisebb, mint a periférián élő társaiké. Következésképpen a félperiferikus államok rendszerbarát kormányainak tipikus módszerei a legutóbbi válságig alapvetően abban álltak, hogy ötvözték az elnyomás, a csalás és a korrupció alkalmazását; ez az uralom alapvetően oligarchikus volt akkor is, amikor parlamentáris formákat öltött (vö.: Mouzelis 1986).

¹⁸ Dél-Korea és Tajvan „csodája” esetében a geopolitikai és történelmi sajátosságokról vö. Cumings (1984 és 1989). Eltekintve most e specifikumoktól, nem téveszthetjük szem elől, hogy Dél-Korea és Tajvan versenyképessége meghatározó tényező a félperiféria stabil helyzetű tagállamai által elindított iparosítási kísérletek válságában. Amikor ezek a kísérletek a hatvanas években és a hetvenes évek elején elkezdődtek, azt várták, hogy a centrum piacai felé történő exportáramlás biztosítja majd az erős valutát azon adósság visszafizetéséhez, amelyeket az iparosítás beindításához vettek fel. Az egyik oka annak, hogy ezen elvárások nem teljesültek, az, hogy a félperiféria stabil helyzetű államainak jelenlegi és várható exportjait a centrum piacairól „kiszorították” olyan, a perifériáról felemelkedő államok exportjai, amelyeket a legsikeresebben éppen Dél-Korea és Tajvan példáz. A félperiféria stabil helyzetű államai, elavult ipari apparátusukkal és nagy keményvaluta-adósságaikkal, bajba kerültek.

¹⁹ Argentína a rendszerbarát félperiféria stabil helyzetű tagjai között „élen járt” a proletarizáció és az iparosítás folyamataiban. Ha igaz, hogy minden új Spanyolországra jutnak új Argentínák, akkor a peronizmus fontosabb szerepet játszhat a félperiféria jövőjében, mint a szociáldemokrácia.

²⁰ Ezt a különbséget Dél-Afrika és Izrael, illetve a többi állam között nem szabad eltúlozni. A félperiféria számos rendszerbarát rezsimje (és néhány rendszerellenes is) támaszkodott a múltban is, és ma is egyes etnikai csoportokra mint hatalmuk központi bázisára. Különösen jelentősek voltak ebből a szempontból azon latin-amerikai országok esetei, ahol az európai eredetű etnikai csoport monopolizálta a vagyont és a hatalmat, s ezzel de facto kizárta a népes indoamerikai és afrikai származású népeiséget e javak használatából és élvezetéből. A fő különbség egyfelől ezen államok, másfelől pedig Dél-

Afrika és Izrael között, hogy az egyes etnikai csoportok diszkriminációját vagy előnyben részesítését inkább piaci mechanizmusokon keresztül, mintsem a hatalom szűróbb eszközeivel érték el.

- ²¹ Fontos esettanulmányt olvashatunk egy rendszerellenes önkényuralmi rezsim hamvaiból (Jugoszláviában) felemelkedő etnonacionalizmusról Magas tollából (1989). A tendencia aggodalmat kelt a centrum sajtójában. A *New York Times* szerkesztőségi cikke (1989. június 25., 26.), amelynek címe Veszélyes törzsi indulatok a Balkánon, etnikai feszültségeket és konfliktusokat említ Bulgária, Románia, Lengyelország, Jugoszlávia, a Szovjetunió, Törökország, Észak-Írország és Spanyolország esetében, és figyelmeztet mindarra, mi bújhat meg ezek hátterében: „Miközben a szuperhatalom meggyengül, a nacionalizmus felerősödik. Miközben a szovjet birodalom eltűnik, nem ritkán erőszakos nacionalista rivalizációk kerülnek a felszínre [...] A nemzeti sovinizmus és a nemzetközi gyűlölködés instabil vegyülete már sok konfliktust táplált, és teheti a jövőben is. A hidegháborúnak vége, de a törzsi indulatok káoszából, nemkülönben a szuperhatalmak konfrontációjából egy igazi háború is kitörhet.”

Irodalom

- Arrighi, Giovanni – Drangel, Jessica 1986: The Stratification of the world-economy: an exploration of the semiperipheral zone. *Review*, 10 (1): 9–74.
- Arrighi, Giovanni – Piselli, Fortunata 1987: Capitalist development in hostile environments: feuds, class, struggles and migrations in a peripheral region of Southern Italy. *Review*, 10 (4): 648–751.
- Bornschieer, Volker – Chase-Dunn, Christopher 1985: *Transnational corporations and underdevelopment*. New York, Praeger.
- Chase-Dunn, Christopher 1988: Comparing world-systems: toward a theory of semiperipheral development. *Comparative civilization review*, 19: 29–66.
- Chase-Dunn, Christopher 1989: *Global formations*. New York: Basil Blackwell.
- Chase-Dunn, Christopher (sajtó alatt): Resistance to imperialism: semiperipheral actors. *Review*.
- Cumings, Bruce 1984: The origin and development of the North-East Asian political economy; industrial sectors, product cycles, and political consequences. *International Organization*, 38 (1): 1–40.
- Cumings, Bruce 1989: The abortive abertura: South Korea in the light of Latin American experience. *New Left Review*, 173: 5–32.
- Deutscher, Isaac 1969: *The unfinished revolution: Russia 1917–1967*. London, Oxford University Press.
- Emmanuel, Arghiri 1972. *Unequal exchange*. New York, Monthly Review Press.
- Glenday, Daniel 1989: Rich but semiperipheral; Canada's ambiguous position in the world-economy. *Review*, 12 (2): 209–261.
- Harrod, Roy 1985: The possibility of economic satiety. Use of economic growth for improving the quality of education and leisure. In *Problems of United States economic development*. Committee for economic development, New York, I, 207–213.
- Hirsch, Fred 1976: *Social limits to growth*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

- Hobsbawm, Eric 1986: Comment. In Reflecting on labor in the West since haymarket: a roundtable discussion. *The Newberry papers in family and community history*, 86 (2).
- Jackman, Robert 1982: Dependence on foreign investment and economic growth in the Third World. *World Politics*, 34 (2): 175–196.
- Kuznets, Simon 1963: Quantitative aspects of the economic growth of nations, VIII: the distribution of income by size. *Economic development and cultural change*, 11: 1–80.
- Magas, Branka 1989: Yugoslavia: The spectre of balkanization. *New Left Review*, 174: 3–31.
- Mouzelis, Nicos 1986: *Politics in the semiperiphery: early parliamentarism and late industrialization in the Balkans and Latin America*. London, Macmillan.
- Nemeth, Roger – Smith, David 1985: International trade and world-system structure: a multiple network analysis. *Review*, 8 (4): 517–560.
- Nolan, Patrick 1983: Status in the world-system, income inequality and economic growth. *American Journal of Sociology*, 89.
- Smith, David – White, Douglas 1989: *Structure and dynamics of the global economy: network analysis of international trade 1965–1980*. Kiadatlan kézirat.
- Snyder, David – Kick, Edward 1979: Structural position in the world system and economic growth, 1955–1970: a multiple-network analysis of transnational interactions. *American Journal of Sociology*, 84 (5): 1096–1126.
- Wallerstein, Immanuel 1979: *The capitalist world-economy*. New York, Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel 1987: *Development: Lodestar or illusion?* Kiadatlan tanulmány. Distinguished speaker series, Center for advanced studies in international development. Michigan State University.
- Warren, Bill 1980: *Imperialism: pioneer of capitalism*. London, New Left Book.
- Weede, Erich 1980: Beyond misspecification in sociological analysis of income inequality. *American Sociological Review*, 45: 497–501.
- World Bank 1989: *World development report*. Washington D. C., World Bank.

(Fordította: Éber Márk Áron)

(Eredeti megjelenés: Arrighi, Giovanni: The Developmentalist Illusion. A Reconceptualization of the Semiperiphery. In Martin, William G. [ed.]: *Semiperipheral States in the World-Economy*. New York, Greenwood Press, 1990. 11–42., valamint: *Marx Centouno*, 1991. 6. augusztus.)